

* श्रीगणेशायनमः *

अथमार्गशीर्षमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

गोपीकृतमार्गशीर्षस्नानकथनम्

सूत उवाच

देवकीनन्दनं कृष्णं जगदानन्दकारकम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं वन्दे माधवं भक्तवत्सलम् ॥
ध्वेतद्वीपे सुखासीनं देवदेवं रमापतिम् । चतुर्वक्त्रो नमस्कृत्य पप्रच्छ पितरन्तदा ॥

ब्रह्मोवाच

हरीकेश! जगद्धातः! पुण्यश्रवणकीर्तन !। पृष्ठं यद्ब्रूहि देवेश! सर्वज्ञ सकलेश्वर! ॥३॥

मासानां मार्गशीर्षोऽहमित्युक्तं भवता पुरा ।

तस्य मासस्य माहात्म्यं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ४ ॥

को देवस्तस्य किं दानं कथं स्नानं विधिश्च कः । पुरुषैस्तत्र किं कार्यं भोक्तव्यं किं रमापते!
वक्तव्यं किं तथा पूजाध्यानमन्त्रादिकञ्च यत् । तत्र यत्कियते कर्म तत्सर्वम् ब्रूहि मेऽच्युत

श्रीभगवानुवाच

साधुपृष्ठं त्वया ब्रह्मन्सर्वलोकोपकारिणा । यस्मिन्कृते कृतं सर्वमिष्टापूर्तादिकम्भवेत्
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नो मार्गशीर्षे कृते सुत ! ॥८॥
तुलापुरुषदानाद्यैर्यत्फलं लभते नरः । तत्फलम्प्राप्यते पुत्र! माहात्म्यश्रवणात्किल ॥
यज्ञाध्ययनदानाद्यैः सर्वतीर्थावगाहनैः । सन्न्यासेन च योगेन नाहं वश्योऽभवन्तृणाम्

स्नानेन दानेन च पूजनेन ध्यानेन मौनेन जपादिभिश्च ।

वश्यो यथा मार्गशिरे च मासि तथा न चान्येषु च गुह्यमुक्तम् ॥ ११ ॥

अन्यैर्धर्मादिभिः कृत्वा गोपितं मार्गशीर्षकम् ।

मत्प्राप्तेः कारणं मत्वा देवैः स्वर्गनिवासिभिः ॥ १२ ॥

ये केचित्पुण्यकर्माणो मम भक्तिपरायणाः । तेषामवश्यं कर्तव्यो मार्गशीर्षोमदापनः
मार्गशीर्षं न कुर्वन्ति ये नराभारताऽजिरे । पापरूपाश्च ते ज्ञेयाः कलिकालविमोहिताः
अष्टस्वपि च मासेषु यत्फलं लभते नरः । तत्फलं प्राप्यते वत्स माघेमकरगे रवौ ॥

माघाच्छतगुणं पुण्यं वैशाखेमासिलभ्यते । तस्मात्सहस्रगुणितं तुलासंस्थेदिवाकरे
तस्मात्कोटिगुणं पुण्यं वृश्चिकस्थे दिवाकरे ।

मार्गशीर्षोऽधिकस्तस्मात्सर्वदा च मम प्रियः ॥ १७ ॥

उपस्युत्थाय यो मर्त्यः स्नानं विधिवदाचरेत् ।

तुष्टोऽहं तस्य यच्छामि स्वात्मानमपि पुत्रक ॥ १८ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीदं शृणुपुत्र! कथानकम् । नन्दगोपोमहात्मावैख्यातोयोभूतलेऽभवत्
तस्य वै गोकुले रम्ये गोपकन्या सहस्रशः । तासांचित्तञ्चमद्रूपे लग्नमासीत्पुराऽनघ
तासां बुद्धिर्मयादत्ता मार्गशीर्षाऽवगाहने । ततस्ताभिः कृतं स्नानं प्रातःकाले यथाविधि

पूजा कृता हविष्यान्नं भुक्तं ताभिः कृता नतिः ।

एवं कृतेन विधिना प्रसन्नोऽहं ततोऽनघ ॥ २२ ॥

दत्तोमयाऽऽत्माहितासांतुष्टेनवैवरोकिल । तस्मान्नरैस्तु कर्तव्यो मार्गशीर्षो यथाविधि
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे गोपीकृतमार्गशीर्षस्नानफलकथनं

नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

त्रिपुण्ड्रधारणविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

व्ययोक्तो विधिसंयुक्तो मार्गशीर्षोमदापनः । को विधिस्तस्य देवेश सर्वमेब्रूहि केशव
श्रीभगवानुवाच

रात्रावन्तेसमुत्थाय उपस्पृश्य यथाविधि । नमस्कृत्य गुरुं स्वीयं संस्मरेन्मामतन्द्रितः
सहस्रनामभिर्भक्त्या कीर्तयेद्वाग्यतः शुचिः । बहिर्ग्रामात्समुत्सृज्य मूलमूत्रं यथाविधि
शौचं कृत्वा यथान्यायमाचम्य प्रयतः शुचिः । दन्तधावनपूर्वञ्च स्नानं कृत्वा यथाविधि
आदाय तुलसीमूलमृदं तत्पत्रसंयुताम् । मूलमन्त्रेणाऽभिमन्त्र्य गायत्र्या वा महामते
मन्त्रेणैवाऽनुलिप्ताङ्गः स्नायादप्स्वधर्मणम् । अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वाजलैः स्नानं विधाय ते
तीर्थप्रकल्पयेद्बिद्वान्मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् । ॐ नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः
दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः पुरतः शुचिः । चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः

प्रकल्प्याऽऽवाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ८ ॥

विष्णुपादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता ।

ब्राहि नस्त्वमद्यादस्मादाजन्ममरणान्तिकात् ॥ ९ ॥

तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ।

दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि ॥ १० ॥

नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च । दक्षपुत्री च विहगा विश्वगा योगिनां मता
विद्याधरी सुप्रसन्ना तथालोकप्रसादिनी । क्षेमा च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी
एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले सदापठेत् । सदा सन्निहिता तत्र गङ्गात्रपथगामिनी
सप्तवाराभिज्ज्ञेन करसम्पुटयोजितम् । मूर्ध्ना कृताञ्जलिर्भूयस्त्रिचतुः पञ्च सप्त वा ॥
स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामन्त्र्याऽनुविधान्तः ॥ १४ ॥

अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । मृत्तिके! हर मे पापयन्मयादुष्कृतकृतम्
उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । नमस्ते सर्वभूतानांप्रभवाऽरणि! सुव्रते!॥
एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः । उत्थायवाससीशुक्ले कूलेवैपरिधाय च
आचम्य तर्पयेद्देवान्पितॄंश्चैव ऋषींस्तथा । निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य धौतवस्त्रेण वेष्टितः
विमलां मृत्तिकां स्मयामादाय द्विजसत्तम !

मन्त्रेणैवाऽभिमन्त्र्याऽथ ललाटादिषु वैष्णवः ॥

धारयेद्दूर्ध्वपुण्ड्राणि यथासङ्ख्यमतन्द्रितः ॥ १६ ॥

ब्रह्मन्द्वादशपुण्ड्राणि ब्राह्मणः सततं वहेत् । चत्वारिभूभृतां पुत्र! पुण्ड्राणि द्वे विशांस्मृते
एकं पुण्ड्रं च नारीणां शूद्राणां च विधीयते ॥ २० ॥

ललाट उदरेकैव वक्षो वै कण्ठकूबरे । कुक्षयोर्बाह्वोः कर्णयोश्च पृष्ठे त्रिके च वै शिरः
तिलका द्वादश प्रोक्ता ब्राह्मणस्य सदाऽनघ ! ॥ २१ ॥

ललाटे हृदि बाह्वोश्च क्षात्रः पुण्ड्राणि धारयेत् । ललाटे हृदये वैश्यो भाले वैशूद्रयोऽपि ताम्
ललाटे केशवं ध्यानेनारायणमाथोदरे । वक्षःस्थले माधवश्च गोविन्दं कण्ठकूबरे
विष्णुश्च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुसूदनम् । त्रिविक्रमं कर्णमूले वामनं वामपार्श्वके
श्रीधरं वामबाहौ च हृषीकेशश्च कर्णके । पृष्ठे तु पद्मनाभः स्यात्त्रिकेशमोदरं न्यसेत्
तत्प्रक्षालनतोयेन वासुदेवं तु मूर्धनि । एवं कार्यं ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्योपधारयेत्
ललाटे केशवं ध्यायेद्दृष्ट्यै माधवं तथा । बाह्वोश्च उभयोर्वत्स ! स्मरेद्द्वै मधुसूदनम्
क्षत्रियस्य विधिः प्रोक्तो वैश्यकृत्यं निशामय । ललाटे केशवं ध्यायेद्दृष्ट्यै माधवं तथा
योपिच्छूद्रो स्मरेताश्च केशवं भालदेशके । अनेन विधिना कुर्यात्पुण्ड्राणि ममतुष्ट्यै
श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा । श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षकरं शुभम्
एकान्तिनो महाभागाः सर्वलोकहिते रताः । साऽन्तरालं प्रकुर्वन्ति पुण्ड्रं हरिपदाकृतिम्
मध्ये छिद्रेण संयुक्तमेतद्विहरि मन्दिरम् । ऊर्ध्वं सौम्यमृजुं सूक्ष्मं सुपार्श्वं सुमनोहरम्
निरन्तरालं यः कुर्याद्दूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।

स हि तत्र स्थितं लक्ष्म्या सह माञ्च व्यपोहति ॥ ३३ ॥

अच्छिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रं तु ये कुर्वन्ति द्विजाधमाः । तैर्ललाटे शुनः पादं निश्क्षिप्तं वै न संशयः
तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं महच्छिद्रं शुभान्वितम् ।

धारयेद् ब्राह्मणो नित्यं हरिसालोक्यसिद्धये ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे त्रिपुण्ड्रधारणविधिकथनं

नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

गोपीचन्दनादिशङ्खचक्राद्यायुधधारणतत्तन्मुद्राविधिधारणप्रकारकथनम्

ब्रह्मोवाच

पुण्ड्रं कतिविधं कार्यं प्रब्रूहि मम केशव ! पुण्ड्राणां श्रवणेऽतीव कौतुकं मम जायते

श्रीभगवानुवाच

युग पुत्रप्रवक्ष्यामि पुण्ड्रश्च त्रिविधं स्मृतम् । तुलसीमृत्स्नया सार्धं श्रीगोपीचन्दनेन च
हरिचन्दनतः कार्यं पुण्ड्रं तत्र विचक्षणैः । श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदमादाय भक्तिमान्

धारयेद्दूर्ध्वपुण्ड्राणि हरिस्तत्र प्रसीदति ॥ ३ ॥

गोपीचन्दनमाहात्म्यं निबोध गदतो मम ॥ ४ ॥

यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां करे समादाय ललाटपट्टके ।

करोति नित्यं नर ऊर्ध्वपुण्ड्रं क्रियाफलं कोटिगुणं तदा भवेत् ॥ ५ ॥

क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं श्रद्धाविहीनं यदि कालवर्जितम् ।

कृत्वा ललाटे यदि गोपिचन्दनं प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदाऽव्ययम् ॥ ६ ॥

गोपीचन्दनसम्भवं सुरुचिरं पुण्ड्रं ललाटे द्विजो,

नित्यं धारयते यदि प्रतिदिनं रात्रौ दिवा सर्वदा ।

यत्पुण्यं कुरुजाङ्गले रविग्रहे माघे प्रयागे तथा,
तत्प्राप्नोति ततोऽधिकं मम गृहे सन्तिष्ठते देववत् ॥ ७ ॥
यस्मिन्गृहे तिष्ठति गोपिचन्दनं भक्त्या ललाटे मनुजो विभर्ति चेत् ।
तस्मिन्गृहेऽहं निवसामि सर्वदा श्रियान्वितः कंसनिहा चतुर्मुखः ॥ ८ ॥
यो धारयेद्द्वारावतीसमुद्रवां मृत्स्नां पवित्रां कलिकल्मषापहाम् ।
नित्यं ललाटे मम मन्त्रसंयुतां यमं न पश्येदपि पापसंयुतः ॥ ९ ॥
यस्याऽन्तकाले सुत! गोपिचन्दनं बाह्वोर्ललाटे हृदि मस्तके च ।
प्रयाति लोके कमलापतेर्मम गोवालघाती यदि ब्रह्महा स्यात् ॥ १० ॥
ग्रहा न पीड्यन्ति न रक्षसां गणा यक्षःपिशाचोरगभूतनायकाः ।
ललाटपट्टे सुत! गोपिचन्दनं सन्तिष्ठते यस्य मम प्रभावात् ॥ ११ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यंललाटेयस्यदृश्यते । सचण्डालोऽपिशुद्धात्मा पूज्यएव न संशयः
अस्नातो यः क्रियाः कुर्यादशुचिः पापसंयुतः ।
गोपीचन्दनसम्पक्कात्पूतो भवति तत्क्षणात् ॥ १२ ॥
अशुचिर्वाप्यनाचारो महापापं समाचरेत् । शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्राऽङ्कितो नरः
मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा रक्षार्थं चतुराननः । मत्पूजाहोमके चैव सायं प्रातः समाहितः
मद्वक्तो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रं भवापहम् ॥ १५ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यान्नियतेयदिकुत्रचित् । श्वपाकोऽपिविमानस्थोममलोकेमर्हायते
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्या यदायस्याऽन्नमश्नुते । तदाविशत्कुलंतस्यनरकादुद्धाराम्यहम्
वीक्ष्याऽऽदर्शं जले वाऽपि यो विदध्यात्प्रयत्नतः ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रं महाभाग! स याति परमां गतिम् ॥ १८ ॥
अनामिका शान्तिदोक्ता मध्यमाऽयुष्करी भवेत् ।
अङ्गुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तस्तर्जनी मोक्षदायनी ॥ १९ ॥
गोपीचन्दनखण्डं तु यो ददाति च वैष्णवे । कुलमष्टोत्तरं तेन तारितं वै भवेच्छतम्
यज्ञो दानंतपोहोमःस्वाध्यायःपितृतर्पणम् । व्यर्थंभवतितत्सर्वमूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम्

यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्वपुण्ड्रविनाकृतम् । तन्मुखं नैव पश्यामिश्मशानसदृशंहितम्
ऊर्ध्वपुण्ड्रं प्रकुर्वीत मत्स्यकूर्मादिधारणम् ।
कुर्याद्विष्णुप्रसादार्थं महाविष्णोरतिप्रियम् ॥ २३ ॥
यत्पुनः कलिकाले तुमत्पुरीसम्भवांमृदम् । मत्स्यकूर्माऽङ्कितं चिह्नं गृहीत्वा कुरुते नरः
देहे तस्य प्रविष्टं मां जानीहि त्रिदशोत्तमः । तस्य मेनान्तरं किञ्चित्कर्तव्यं श्रेयश्चछता
ममावतारचिह्नानि दृश्यन्ते यस्य विग्रहे । मर्त्यो मर्त्यो न विज्ञेयः स नूनं मामकीतनुः
पापं सुकृतरूपं तु जायते तस्य देहिनः । ममाऽऽयुधानि दृश्यन्ते लिखितानि कलौ युगे
उभाभ्यामपि चिह्नाभ्यां योऽङ्कितो मत्स्यमुद्रया ।
कर्मया मामकं तेजो विशिष्टं तस्य विग्रहे ॥ २८ ॥
शङ्खश्च पद्मश्च गदां रथाङ्गं मत्स्यश्च कूर्मं रचितं स्वदेहे ।
करोति नित्यं सुकृतस्य वृद्धिं पापक्षयं जन्मशताजितस्य ॥ २९ ॥
नारायणायुधैर्नित्यं चिह्नितो यस्य विग्रहः । पापकोटिप्रयुक्तस्य किं तस्य कुरुते यमः
शङ्खोद्धारो च यत्प्रोक्तं वसता कोटिजन्मभिः । तत्फलं लभते शङ्खे प्रत्यहं दक्षिणे भुजे
यत्फलं पुष्करे प्रोक्तं पुण्डरीकाक्षदर्शनात् । शङ्खोपरि कृते पद्मे तत्फलं कोटिसंमितम्
वामे भुजे गदा यस्य लिखिता दृश्यते कलौ । गदाधरो गयापुण्यं प्रत्यहं तस्य यच्छति
यच्चानन्दपुरे प्रोक्तं चक्रस्वामिसमीपतः । गदाचक्रे च लिखिते तत्फलं लिङ्गदर्शने ॥
ममायुधाऽङ्कितं देहं गोपीचन्दनमृत्तया । प्रयागादिपुतीर्थेषु स गत्वा किं करिष्यति
यदा यदा प्रपश्येत् देहं शङ्खादिचिह्नितम् । तदा तदा प्रसन्नोऽहं पापं तस्य दहामि वै
तिष्ठते यस्य देहे तु अहोरात्रं दिने दिने । शङ्खचक्रगदापद्मलिखितं स मदात्मकः ॥
नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वाऽऽत्मानं कलौ युगे । यत्पुण्यं कर्म कुरुते श्रेयस्तुल्यं न संशयः
शङ्खायुधाऽङ्कितो भक्त्या यः श्राद्धं कुरुते सुतः ।
विधिहीनं तु सम्पूर्णं पितृणां दत्तमक्षयम् ॥ ३६ ॥
यथाऽग्निर्दहते काष्ठं वायुना प्रेषितो भृशम् । तथा दहन्ति पापानि दृष्ट्वा म आयुधानि वै
मम नामाङ्कितां मुद्रामष्टाक्षरसमन्विताम् । शङ्खादिस्वायुधैर्युक्तां स्वर्णरौप्यमयीमपि

यत्ते भगवतो यस्तु कलिकाले विशेषतः । प्रहादस्य समो ज्ञेयो नान्यथामम बलम्
यस्य नारायणीमुद्रा देहं शङ्खादिचिह्नितम् । धात्रीफलैःकृतामालातुलसीकाष्ठसम्भवा
द्वादशाक्षरमन्त्रस्तु नियुक्तानि कलेवरे । आयुधानि च विप्रस्य मत्समःसचवैष्णवः
शङ्खाङ्किततनुर्विप्रो भुङ्क्ते वै यस्य वेश्मनि । तदन्नं स्वयमश्नामिपितृभिःसहपुत्रक
कृष्णायुधाऽङ्कितं दृष्ट्वा सन्मानं न करोति यः ।

द्वादशाब्दार्जितम्पुण्यं बाष्कलेयाय गच्छति ॥ ४६ ॥

कृष्णायुधाऽङ्कितोयस्तुश्मशानेस्त्रियतेयदि । प्रयागेयागतिःप्रोक्तासागतिस्तस्यमानन्द
ममाऽऽयुधैः कलौ नित्यं मण्डितो यस्य विग्रहः ।

तत्राऽऽश्रमं प्रकुर्वन्ति विवुधा वासवादयः ॥ ४८ ॥

वः करोति च मे पूजां मम शस्त्राङ्कितो नरः । अपराधसहस्राणिनित्यंतस्यहराम्यहम्
कृत्वाकाष्ठमयंविम्बंममशस्त्रैः सुचिह्नितम् । योवाञ्छयते देहं तत्समोनास्तिवैष्णवः
अष्टाक्षराऽङ्किता मुद्रा यस्य धातुमयीकरे । शङ्खपद्मादिभिर्युक्तापूज्यतेऽसौसुरासुरैः
धृता नारायणी मुद्रा प्रह्लादेन पुरा करे । विभीषणेन वलिना ध्रुवेण च शुकेन च ॥

मान्धात्रा ह्यम्बरीषेण मार्कण्डेयमुखैर्द्विजैः ॥ ५२ ॥

शङ्खादिचिह्नितैः शस्त्रैर्देहं कृत्वा च मानद ! । एवमाराध्य मां प्राप्तं समीहितफलमहम्
गोपीचन्दनमृत्तलालिखितोयस्यविग्रहः । शङ्खचक्रादिपद्माऽङ्कोदेहे तस्यवसाम्यहम्
सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यमायसमेव च । चक्रं कृत्वा तु मेधावी धारयतिविचक्षणः

द्वादशारं तु षट्कोणं वलित्रयविभूषितम् ॥ ५५ ॥

एवं सुदर्शनं चक्रं कारयति विचक्षणः । उपवीतादिवद्धार्याः शङ्खचक्रगदाः सदा ॥
ब्राह्मणैश्च विशेषेण वैष्णवैश्च विशेषतः । उपवीतं शिखा यद्वचक्रं लाञ्छनसंयुतम्
चक्रलाञ्छनहीनस्य विप्रस्यविफलम्भवेत् । मम चक्राऽङ्कितोदेहःपवित्र इतिवैश्रुतिः
चक्राऽङ्किताय दातव्यं हव्यंकव्यं विचक्षणैः । मम चक्राऽङ्ककवचमभेद्यं देवदानवैः

अजेयं सर्वभूतानां शत्रूणां रक्षसामपि ॥ ५६ ॥

मम चक्राऽङ्ककवचं शरीरे यस्य तिष्ठति । नाऽशुभं विद्यते तस्य गृहपुत्रादिकस्य हि

दक्षिणे च भुजे विप्रोविभृयाद्वैसुदर्शनम् । सद्ये च शङ्खम्विभृयादिति वेदविदोविदुः

तत्तन्मन्त्रेण मन्त्रज्ञः प्रतिष्ठाप्य पृथक्पृथक् ॥ ६२ ॥

ललाटे च गदा धार्या मूर्ध्नि चापं शरस्तथा । तन्दकञ्चैव हन्मध्ये शङ्खचक्रे भुजद्वयै
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चक्रार्दनधारयेत्सदा । धारणानन्तरम्ब्रूयात्तत्र चैवं द्विजोत्तमः ॥
पुत्रमित्रकलत्रादिर्यः कश्चिन्मत्परिग्रहः । सह देहेनसर्वोऽसौ विष्णुप्रीत्यैमयाऽर्पितः

पश्चात्स्वधर्ममास्थाय तिष्ठेदार्जीवनं मम ।

भक्त्या चाऽव्यभिचारिण्या सर्वदाऽऽप्तमनोरथः ॥ ६६ ॥

शङ्खचक्राङ्कितं दृष्ट्वा ये निन्दन्ति नराधमाः । अवलोक्य मुखन्तेषामादित्यमवलोकयेत्

श्रीकृष्णनाम चोच्चार्य शुद्धो भवति नान्यथा ॥ ६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे गोपीचन्दनादिशङ्खचक्राद्यायुधधारण-

तत्तन्मुद्राधारणप्रकारकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

शङ्खपूजाविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

तमचक्राङ्कितं कृत्वा ह्यात्मानमथ दीक्षितम् । पद्माक्षतुलसीमालं किं फलं ब्रूहि केशव

श्रीभगवानुवाच

तुलसीकाष्ठसम्भूतांयोमालांवहतेद्विजः । अप्यऽशौचोऽप्यनाचारोमामेवैतिसंशयः

धात्रीफलकृता माला तुलसीकाष्ठसम्भवा । दृश्यते यस्य देहे तु स वै भागवतो नरः

तुलसीदलजांमालांकण्ठस्थांवहतेतुयः । ममोत्तीर्णाविशेषेणसनमस्योदिवौकसाम्

तुलसीदलजां मालां धात्रीफलकृतामपि । ददातिपापिनांमुक्तिकिम्पुनर्मम सेविनाम्
तुलसीदलजां मालां ममोत्तीर्णां वहेतु यः । पत्रेपत्रेऽश्वमेधानां दशानांलभतेफलम्
तुलसीकाष्ठसम्भूतां यो मालां वहतेनरः । फलं यच्छाम्यहंवत्स प्रत्यहं द्वारकोद्वभम्
निवेद्य भक्त्या मां मालां तुलसीकाष्ठसम्भवाम् ।

वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकम् ॥ ८ ॥

सदा प्रीतमनास्तस्य अहं प्राणवरोहि सः । तुलसीकाष्ठसम्भूतां यो मालां वहतेनरः
प्रायश्चित्तं न तस्याऽस्ति नाऽशौचं तस्य विग्रहे ॥ ९ ॥

तुलसीकाष्ठसम्भूतं शिरसः काष्ठभूषणम् । बाहौ करे च मर्त्यस्य देहेयस्य समेप्रियः
तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितः पुण्यमाचरेत् । पितृणां देवतानाञ्चपुण्यं कोटिगुणम्भवेत्
तुलसीकाष्ठमालां तु प्रेतराजस्य दूतकाः । दृष्ट्वा नश्यन्ति दूरेण वातोद्भूतं यथा दलम्
यद् गृहे तुलसीकाष्ठं पत्रं शुष्कमथाऽऽर्द्रकम् ।

भवन्ति तद्गृहे नैव पापं सङ्क्रमते कलौ ॥ १३ ॥

तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितो भ्रमतेभुवि । दुःस्वप्नदुर्निमित्तञ्च न भयंशात्रवंकचित्
धारयन्ति न ये मालां हैतुकाः पापबुद्धयः । नरकान्न निवर्तन्ते दग्धाकोपाग्निनामम
तस्माद्वार्या प्रयत्नेन माला तुलसिसम्भवा ।

पञ्चाक्षनिर्मिता भक्त्या फलैर्धात्र्या सुपुण्यदा ॥ १६ ॥

तदूर्ध्वपुण्ड्रशङ्खाद्यैर्युक्तस्तुलसिमूलके ।

सन्ध्योपास्त्यादिकं कुर्यात्कुशपाणिर्हि मां स्मरन् ॥ १७ ॥

कृतसन्ध्यादिको भक्तस्ततः सम्पूजयेच्च माम् । गुरुश्चेत्तत्रवर्तेत आदौ गवानग्नेद्गुस्म
किञ्चिद्ब्रह्मोपायनं च दण्डवत्प्रणमेन्मुदा । आचम्यैकाग्रमनसा पूजामण्डपमाविशेत्
उपविश्याऽऽसने रम्येकृष्णाजिनकुशोत्तरे । सम्यक्पञ्चासनासीनोभूतशुद्धिसमाचरेत्
प्राणायामत्रयं कृत्वामन्त्रेण च जितेन्द्रियः । उदङ्मुखस्ततः कृत्वाहृत्पङ्कजमनुत्तमम्
विकासं तस्य कुर्यात् विज्ञानरविणा हृदि ॥ २१ ॥

कर्णिकायां न्यसेद्याऽर्कं शशिनंचाग्निमेव च । त्रयं त्रयात्मकेतस्मिंश्चित्येद्वैष्णवो नरः

नानारत्नमयं पीठं तेषामुपरि विन्यसेत् ॥ २२ ॥

तस्मिन्मृदुश्लक्ष्णतरं बालार्कसदृशद्युति । अष्टैश्वर्यदलंपद्मं मन्त्राक्षरमयं न्यसेत् ॥
तस्मिन्देवं समासीनं कोटिशीतांशुसन्निभम् । चतुर्भुजं महापद्मशङ्खचक्रगदाधरम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षंसर्वलक्षणलक्षितम् । श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कपीतवस्त्रान्वितंचमाम
विचित्राभरणैर्युक्तं दिव्यमण्डनमण्डितम् ।

दिव्यचन्दनलिताङ्गं दिव्यपुष्पोपशोभितम् ॥ २६ ॥

तुलसीकोमलदलवनमालाविभूषितम् । कोटिबालार्कसदृशं कान्तदिव्यश्रिया सह ॥
सर्वलक्षणलक्षण्यासमाश्लिष्टतनुं शिवम् । एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं समाहितमनाः शुचिः
सहस्रं शतवारम्वा यथाशक्तिजपेन्मनुम् । मनसंवाऽर्चनं कृत्वा ततो विधिवदाचरेत्
सम्प्रदायाऽनुरोधेन शङ्खं स्थाप्य ममाऽग्रतः । दूर्वाङ्कुरैश्चपुष्पैश्चगन्धोदेन च पूरितम्
दक्षिणे गन्धपुष्पाणां पात्रं स्थाप्यं च देशिकैः ।

वामभागे न्यसेत्कुम्भं वस्त्रभूतं सुवासितम् ॥ ३१ ॥

पुरतो ममवण्टां च दिशुदीपान्नियोजयेत् । अन्यत्सर्वसाधनंच यथास्थानेषु विन्यसेत्
अर्घ्यपाद्याऽऽचमनीयमभ्युपार्कस्य कारणात् । विन्यसेत्पुरतो मह्यं चत्वार्यमत्रकाणिवै
सिद्धार्थाऽक्षतपुष्पाणि कुशाग्रं तिलचन्दनम् ।

फलं यवाश्चतुर्वक्त्र ! अर्घ्यपात्रे विनिःक्षिपेत् ॥ ३४ ॥

दूर्वाविष्णुपदी श्यामा पद्मश्चैव चतुर्थकम् । पाद्यपात्रे न्यसेत्पुत्र ! देशिको मम तुष्टये
कङ्कोलश्च लवङ्गश्च फलमालतिसम्भवम् । कुर्याद्वै श्रद्धया पुत्र ! पात्राचमनीयके ॥
गव्यं पयो दधि मधु घृतं खण्डसमन्वितम् ।

मधुपर्कस्य पात्रे वै दद्याद्वै श्रद्धयाऽर्चकः ॥ ३७ ॥

उक्तानां द्रव्यजातीनामलाभे पत्रपुष्पयोः । तत्तद्वा वनया कुर्यात्सर्वदा विधिकोविदः
करन्यासं ततः कुर्याद्दङ्गन्यासं तथैव च । पञ्चाङ्गं वा षडङ्गं वा विन्यसेत्सम्प्रदायतः
ममाऽनुस्मरणं कार्यमात्मानं मत्समं स्मरेत् । पूजारम्भे चतुर्वक्त्र ! मङ्गलं तु पठेन्नरः
अथ सम्पूजयेच्छङ्खं पाश्र्वजन्यं ममप्रियम् । यस्य सम्पूजनाद्वत्स आनन्दः परमो मम

शङ्खस्य पूजने वत्स! मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ ४१ ॥

त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुनाविधृतः करे । निर्मितःसर्वदेवैश्चपाञ्चजन्यनमोऽस्तुते
तवनादेन जीमूतावित्रसन्ति सुराऽसुराः । शशाङ्काऽयुतदीप्ताः पाञ्चजन्यनमोऽस्तुते
गर्भादेवारिनारीणां विलीयन्ते सहस्रधा । तव नादेन पातालपाञ्चजन्य! नमोऽस्तुते
दर्शनेनैव शङ्खस्य किं पुनः स्पर्शने कृते । विलयं यान्ति पापानि हिमवद्भास्करोदये

नत्वा शङ्खं करे धृत्वा मन्त्रैरेभिस्तु वैष्णवः ।

यः स्नापयति मां भक्त्या तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४६ ॥

सुवासितेन तैलेन कुर्यादभ्यञ्जनं ततः । कस्तूर्या चन्दनेनैव कुर्यादुद्धर्तनादिकम् ॥

सुगन्धवासितैस्तोयैः स्नाप्य मन्त्रयुतं शुभैः ।

अर्घ्यं दत्त्वा ततो वत्स! पाद्यमाचमनीयकम् ॥

मधुपर्कं ततो दद्यादथ सर्वोपचारकान् ॥ ४८ ॥

वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैरलङ्कृत्य यथाविधि । पुष्पैः सम्पूजयेत्पीठं तत्र देवं निधाय च ॥

वस्त्राऽलङ्कारगन्धादीनपयेच्छुद्धया मम । नैवेद्यं विविधं दद्यात्पायसाऽपूपमिश्रितम्

सकर्पूरञ्च ताम्बूलं भक्त्या चैव निवेदयेत् ॥ ५० ॥

सुरभीणि चपुष्पाणिभक्त्यासम्यङ्निवेदयेत् । धूपं दशाङ्गमष्टाङ्गं दीपञ्चसुमनोहरम्

परिणीय प्रणम्याऽथ स्तुत्वा स्तुतिभिरादरात् ।

शाययित्वा तु पर्यङ्के मङ्गलार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे शङ्खपूजाविधिकथननाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

पञ्चामृतस्नानमाहात्म्यवर्णनपूर्वकं शङ्खपूजनफलकथनम्

ब्रह्मोवाच

पञ्चामृतस्य स्नपनाद्यत्फलं लभते हरेः । शङ्खोदकेन यत्किञ्चित्तन्मे ब्रह्मजिताऽच्युत ॥

श्रीभगवानुवाच

क्षीरस्नानम्प्रकुर्वन्ति ये नरामममूर्धनि । शताश्वमेधजम्पुण्यं विन्दुना विन्दुनास्मृतम्

क्षीराद्दशगुणं दध्ना घृतेनैव दशोत्तरम् । मधुनातद्दशगुणं सितया तु ततोऽधिकम्

गन्धपुष्पोदके मन्त्रं सर्वोत्कृष्टं प्रशस्यते ॥ ३ ॥

द्वादश्यां पञ्चदश्यां वा गव्येन पयसा मम । स्नापनं देवशार्दूल ! महापातकनाशनम्

ध्यादीनां विकाराणांक्षीरतः सम्भवो यथा । तथैव शेषकामानां क्षीरस्नपनतोमम

क्षीरस्नानेन सौभाग्यं दध्ना मिष्टान्नभोजनम् ।

घृतेन स्नापयेद्यो मां नरो मम पुरम्बजेत् ॥ ६ ॥

मधुना सितया यस्तु कारयेन्मार्गशीर्षके । स राजा जायतेलोके पुनः स्वर्गादिहागतः

गजाश्वरथसम्पूर्णं स राज्यं लभते भुवि । कारयेन्मार्गशीर्षे वै यः क्षीरस्नापनं मम

स्वर्गे लोके स जयति चन्द्रेन्द्रवृद्धमारुतान् । क्षीरस्नानं परं श्रेष्ठं मार्गशीर्षे च पुत्रक!

क्षीरस्नपनमाहात्म्यं वर्चस्कं पुष्टिवर्धनम् । दौर्भाग्यं विलयंयाति क्षीरस्नानेनमे सुत

स्नापयेन्मार्गशीर्षे मांयोर्वैपञ्चाऽमृतेन तु । स नशोच्यो भवेज्जन्तुर्वन्धुना भुविमानद!

कपिलाक्षीरमादाय यः स्नापयति मां सुत । कपिलाशतदानस्यफलम्प्राप्नोतिमानवः

शङ्खे तीर्थोदकं कृत्वा यः स्नापयति देशिकः ।

विन्दुनाऽपि सहोमासे स्वकुलं तारयेद्भि सः ॥ १३ ॥

कापिलं क्षीरमादाय शङ्खे कृत्वा च मानवः ।

यः स्नापयति मां भक्त्या सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ १४ ॥

शङ्खे कृत्वा तु पानीयं साक्षतं कुशसंयुतम् ।

यः स्नापयेत्सहोमासे सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ १५ ॥

शङ्खाष्टकेन यः स्नानं कारयेन्मार्गशीर्षके । भक्त्या भगवतः श्रेष्ठो मम लोके महीयते ॥

शङ्खोडशकेनाऽथ यः स्नापयति मे सुत ! । स पापमुक्तः सुचिरं स्वर्गलोके महीयते

चतुर्विंशतिसङ्ख्याकैः शङ्खैर्यः स्नापयेच्च माम् ।

इन्द्रलोके चिरं स्थित्वा स राजा भुवि जायते ॥ १८ ॥

शङ्खाऽष्टोत्तरशतेनैव स्नापयेन्मार्गशीर्षके । शङ्खेशङ्खे सुवर्णस्य फलं प्राप्नोति मानवः

मार्गशीर्षे भक्तिमान्यः कृत्वा शङ्खध्वनिं हि माम् ।

स्नापयेत्पितरस्तस्य स्वर्गं तावत्प्रतिष्ठिताः ॥ २० ॥

अष्टोत्तरसहस्रन्तु शङ्खस्नानं तु यश्चरेत् । स गणो मुक्तिमाप्नोति यावदाभूतसम्भूतम्

नित्यं संस्नापयेद्यो मां शङ्खेन सुरसत्तम ! । गङ्गास्नानफलं प्राप्य नित्यं नन्दति देववत्

शङ्खे तोयं समादाय यः स्नापयति मां सुत । नमो नारायणे त्युक्तवा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः

कृत्वा पादोदकं शङ्खे वैष्णवानां महात्मनाम् ।

यो ददाति तिलोन्मिश्रं चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ २४ ॥

नाथं तडागजम्बाऽपि वापीकूपादिकञ्च यत् । गाङ्गेयं जायते सर्वजलं शङ्खकृतञ्च यत् ॥

गृहीत्वामम पादाम्बुशङ्खे कृत्वा तु वैष्णवः । यो वहेच्छिरसानित्यं समुनिस्तपताम्बरः

त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि मम वैवाऽऽज्ञया सुत ! ।

शङ्खे तानि वसन्तीह तस्माच्छङ्खो वरः स्मृतः ॥ २७ ॥

साम्बुं शङ्खे करे धृत्वा मन्त्रैरेतैस्तु वैष्णवः । यः स्नापयेन्मार्गशीर्षे तुष्टस्य भवाम्यहम्

शङ्खादौ चन्द्रदैवत्यं कुक्षौ वरुण देवता । पृष्टे प्रजापतिश्चैव अग्रे गङ्गा सरस्वती ॥

तेषामुच्चारपूर्वन्तु स्नापयेन्मामतन्द्रितः । तस्य पुण्यस्य सङ्ख्यावैकर्तुं नैव सुराक्षमाः

पुरतो मम देवेश सपुष्पः सजलाक्षतः । शङ्खस्त्वभ्यर्चितस्तिष्ठेत्तस्य श्रीः सर्वतो मुखी

विलेपनेन सम्पूर्णं शङ्खं कृत्वा तु मां भजेत् । तदा मे परमा प्रीतिर्भवेद्द्वैशतवार्षिकी

शङ्खे कृत्वा तु पानीयं सपुष्पं सजलाक्षतम् ।

अर्घ्यं ददाति यो मां वै तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ३३ ॥

अर्घ्यं कृत्वा स्वयं शङ्खे यः करोति प्रदक्षिणाम् ।

प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ३४ ॥

ब्रामयित्वा च मे मूर्ध्नि मन्दिरं शङ्खवारिणा । प्रोक्षयेद्द्वैष्णवो यस्तु नाशुभं तद्गृहे भवेत्

नाऽऽधयो न क्लमस्तस्य नारकं न भयं क्वचित् । यस्य पादोदकं शङ्खे कृतं मूर्ध्नि नालभेत्

ग्रहा रक्षांसि कूष्माण्डपिशाचोरगदानवाः । दृष्ट्वा शङ्खोदकं मूर्ध्नि विद्रवन्ति दिशो दश

वादित्रनिन्दैरुच्चैर्गीतमङ्गलनिःस्वनैः । यः स्नापयति मां भक्त्या जीवन्मुक्तो भवेद्विद्विषः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे शङ्खपूजनफलकथनं नाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

भगवते तुलसीकाष्ठचन्दनार्पणफलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

घण्टानादस्य माहात्म्यं चन्दनस्य तथाऽच्युत ।

यत्फलं लभते स्वामिंस्तत्सर्वभूहि तत्त्वतः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच

स्नानार्चनक्रियाकाले घण्टानादं करोति यः । पुरतो मम देवेश तस्य पुण्यफलं शृणु

वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च । वसते मामके लोके अप्सरोगणसेवितः

सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदेवमयी यतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन घण्टानादं तु कारयेत्

सर्ववाद्यमयी घण्टा सर्वदा मम बल्लभा । वादनाल्लभते पुण्यं यज्ञकोटिशतोद्भवम् ॥ ५ ॥

घण्टानादः सदा कार्यः पूजाकाले विशेषतः । मन्वन्तरसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च

प्रीतो भवामि सततं घण्टानादेन पुत्रक ! । भेरीशङ्खनिनादेन घण्टानादान्वितेन च
मृदङ्गशङ्खेन युतं प्रणवेन समन्वितम् । अर्चनं मम देवेश ! सततं मोक्षदं नृणाम् ॥ ८
यत्र तिष्ठेत् पुरतो घण्टानादान्विता मम । अर्चिता वैष्णवैर्यत्र तत्र मां विद्धि पुत्रक !
वैनतेयाऽङ्किता घण्टा सुदर्शनयुताऽथवा । ममाग्रे स्थापयेद्यस्तु तस्य पापं हराम्यहम्
मदीयार्चनवेलायां घण्टानादं करोति यः । नश्यन्ति तस्य पापानि शतजन्मार्जितान्यपि
स्वापकाले प्रकुर्वीत घण्टानादं स्वभक्तितः । ममैवाऽर्चनवेलायां फलं कोटिगुणाद्भवम्
ये मामर्चन्ति देवेश ! सुपर्णोपरि संस्थितम् । शङ्खपद्मगदायुक्तं सचक्रं च श्रियायुतम्
किं करिष्यन्ति ते तीर्थैर्देवतानां च दर्शनैः । किं यज्ञैर्व्रतैर्वापि किं दानैः किमुपोषणैः
मूर्तिनारायणी यैश्च मामकी गरुडोपरि । स्थापिता ते कलौ यान्ति कल्पकोटिपदं मम
ममाग्रे स्थापयेद्यस्तु प्रासादेऽथ गृहेऽथवा । तीर्थकोटिसहस्राणि तत्र तिष्ठन्ति देवताः
यस्तु पूजयते धन्यो गरुडोपरि संस्थितम् । एकादश्यां तथारात्रौ वासनासंयुतो मम

कृत्वा गीतञ्च नृत्यञ्च तारयेन्नरकात्पितॄन् ॥ १७ ॥

पुनश्च कथयिष्यामि शृणु घण्टामहं सुत ! ॥ १८ ॥

मम नामाङ्किता घण्टा पुरतो या च तिष्ठति । अर्चिता वैष्णवी यत्र तत्र मां विद्धि पुत्रक
यस्तु वादयते घण्टां वैनतेयविचिहिताम् । धूपे नीराजने स्नाने पूजाकाले विलेपने
ममाग्रे प्रत्यहं वत्स ! प्रत्येकं लभते फलम् । मखायुतंगोऽयुतं च चान्द्रायणशतोद्भवम्
विधिवाह्यकृता पूजा सफला जायते नृणाम् । घण्टानादेन तुष्टोऽहं प्रयच्छामि स्वकंपदम्
नागारिचिहिता घण्टा रथाङ्गेन समन्विता । वादनात्कुरुते नाशं जन्मकोटिभयस्य वै
गरुडेनाऽङ्कितां घण्टां दृष्ट्वाऽहं प्रत्यहं मुदा । प्रीतिं करोमि देवेश लक्ष्मीं प्राप्य यथाऽधनः
घण्टादण्डस्य शिरसि सचक्रं स्थापयेत्तु यः । मत्प्रियं वैनतेयम् वा स्थापितं भुवनत्रयम्

घण्टानादं स चक्रञ्च अन्तकाले शृणोति यः ।

पापकोटियुतस्याऽपि नश्यन्ति यमकिङ्कराः ॥ २६ ॥

सर्वदोषाः प्रणश्यन्ति घण्टानादेन वै सुत । देवतानां स रुद्राणां पितॄणामुत्सवो भवेत्
अभावे वैनतेयस्य चक्रस्याऽपि न संशयः । घण्टानादेन भक्तानां प्रसादं प्रकरोम्यहम्

गृहं यस्मिन् भवेन्नित्यं घण्टानागारि संयुता । सर्पाणां न भयं तत्र नाग्निविद्युत्समुद्भवम्
यस्य घण्टा गृहे नास्ति शङ्को न पुरतो मम । कथं भागवतो ज्ञेयः कथं भवति बलुभः
चन्दनस्य प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तव पुत्रक ! । यस्मिन् कृते भवेत्प्रीतिर्ममात्यन्तं न संशयः
स चन्दनं सकुसुमं कर्पूरागुरुमिश्रितम् । मृगनाभिसमायुक्तं जातीफलसमन्वितम् ॥
तुलसीचन्दनोपेतं ममात्यन्तसुखावहम् । यो ददाति हि मां नित्यं तुलसीकाष्ठसम्भवम्
युगानि वसते स्वर्गे ह्यनन्तानि नरोत्तमः ।

महाविष्णोः कलौ भक्त्या दत्त्वा तुलसिचन्दनम् ॥ ३४ ॥

अर्चयेन्मालतीपुष्पैर्नभूयः स्तनपो भवेत् । तुलसी काष्ठसम्भूतं चन्दनं यच्छते मम
ब्रह्मामि पातकं सर्वं पूर्वजन्मशतैः कृतम् । सर्वेषामेव देवानां तुलसीकाष्ठचन्दनम् ॥

पितॄणाञ्च विशेषेण सदऽभीष्टं यथा मम ॥ ३७ ॥

श्रीखण्डं चन्दनं तावच्छ्रेष्ठं कृष्णागुरुं तथा । यावन्नदीयते मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम्
तावत्कस्त्रिकामोदः कर्पूरस्य सुगन्धिता । यावन्नदीयते मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम्

कलौ यच्छन्ति ये मह्यं तुलसीकाष्ठचन्दनम् ।

मार्गशीर्षशुभे मासे ते कृतार्था न संशयः ॥ ४० ॥

यो हि भागवतो भूत्वा कलौ तुलसिचन्दनम् । नार्पयेद्द्वैसहोमासे नाऽसौ भागवतो नरः
कुङ्कुमागुरुश्रीखण्डकर्ममैर्मम विग्रहम् । आलिम्पेद्द्वैसहोमासे कल्पकोटिं वसेद्विचि
कर्पूरागुरुमिश्रेण चन्दनेनाऽनुलिम्पयेत् । मृगदर्पं विशेषेण अभीष्टं च सदा मम ॥

विलेपयति यो मां वै शङ्खे कृत्वा तु चन्दनम् ।

मार्गशीर्षं तदा प्रीतिं करोमि शतवार्षिकीम् ॥ ४४ ॥

पेवते तुलसीपत्रैर्नित्यं मामलकैश्च यः । मार्गशीर्षे सदा भक्त्या स लभेद्वाञ्छितं फलम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे भगवते तुलसीकाष्ठचन्द-

नार्पणफलकथनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

जातीपुष्पश्रैष्ठ्यकथनपूर्वकं विष्णुकण्ठेतत्सहस्रपुष्पाङ्कितमाला-
स्थापनफलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

माहात्म्यं वद देवेश! पुष्पजातिसमुद्भवम् । येनयेन चपुष्पेण यत्फलं लभते नरः ॥ १

श्रीभगवानुवाच

शृणुपुत्रप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यं पुष्पसम्भवम् । येन पुष्पेण मे प्रीतिर्भवेत्सम्यङ्नसंशयः
मल्लिका मालतीचैव यूथिकाचातिमुक्ता । पाटलाकरवीरश्च जयन्ती विजयातथा ॥
कुब्जकस्तवकश्चैव कर्णिकारं कुरण्टकः । चम्पकश्चातकः कुन्दो बाणः कर्चूरमल्लिका
अशोकस्तिलकश्चैव तथैवाऽपरयूथिकः । अमी पुष्पप्रकारास्तु शस्ता मे पूजने सुत!
केतकीपत्रपुष्पश्च भृङ्गराजस्तथैव च । तुलसीपत्रपुष्पश्च सद्यः प्रीतिकरं मम ॥ ६ ॥

पद्मान्यम्बुसमुत्थानि रक्तनीलोत्पले तथा ।

सितोत्पलं सहोमासे ममाऽत्यन्तं हि वल्लभम् ॥ ७ ॥

तान्येवच प्रशस्तानि कुसुमानि च मे सुत ! । यानिस्युर्वर्णयुक्तानि रसगन्धयुतानिच
निर्गन्धान्यपि शस्तानि कुसुमानि मतानि मे ।

सुरभीणि तथाऽन्यानिवर्जयित्वा तु केतकीम् ॥ ८ ॥

बाणश्च चम्पकाऽशोकं करवीरश्चयूथिका । पारिमद्रं पाटलाच्च वकुलं गिरिशालिनी
विल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं भृङ्गराजस्यच । तमालामलकीपत्रं शस्तं मे पूजने सुत ! ॥
पुष्पैररण्यसम्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः । अपर्युषितनिश्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः ॥
अथारामोद्भवैर्वापि पुष्पैः सम्पूजयेच्च माम् । पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं विशेषतः
तपःशीलगुणोपेतं पात्रे वेदस्य पारगे । दश दत्त्वा सुवर्णानि यत्फलं लभते नरः ॥

तत्फलं लभते मर्त्यः सहे कुसुमदानतः ॥ १४ ॥

सप्तमोऽध्यायः] * नानाविधपुष्पार्पणफलवर्णनम् *

५५१

द्रोणपुष्पे तथैकस्मिन्मह्यं च विनिवेदिते । दश दत्त्वा सुवर्णानिफलं तदधिकं सुत!

पुष्पात्पुष्पान्तरे भेदो यथाऽऽसीत्तन्निबोध मे ॥ १६ ॥

द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यः खादिरन्तुविशिष्यते । खादिरात्पुष्पसाहस्राच्छमीपुष्पंविशिष्यते
शमीपुष्पसहस्रेभ्यो बिल्वपुष्पंविशिष्यते । बिल्वपुष्पसहस्रेभ्यो वकपुष्पंविशिष्यते
वकपुष्पसहस्रेभ्यो नन्द्यावर्तम्विशिष्यते ।

नन्द्यावर्तसहस्राद्धि करवीरं विशिष्यते ॥ १६ ॥

करवीरसहस्रस्य कुसुमं श्वेतमुत्तमम् । करवीरश्वेतपुष्पात्पालाशं पुष्पमुत्तमम् ॥

पालाशपुष्पसाहस्रात्कुशपुष्पं विशिष्यते । कुशपुष्पसहस्राद्धि वनमाला विशिष्यते
वनमाला सहस्राद्धि चम्पकश्च विशिष्यते ।

चम्पकस्य पुष्पशतादशोकं पुष्पमुत्तमम् ॥ २२ ॥

अशोकपुष्पसाहस्रात्सेवन्ती पुष्पमुत्तमम् । सेवन्तीपुष्पसाहस्रात्कुजकं पुष्पमुत्तमम्
कुजपुष्पसहस्राद्धि मालतीपुष्पमुत्तमम् । मालतीपुष्पसाहस्रात्सन्ध्यापुष्पंविशिष्यते

सन्ध्यापुष्पसहस्राद्धि त्रिसन्ध्यापुष्पमुत्तमम् ॥ २५ ॥

त्रिसन्ध्यारक्तसाहस्राच्चिसन्ध्याश्वेतमुत्तमम् ।

त्रिसन्ध्याश्वेत्रसाहस्रात्कुन्दपुष्पं विशिष्यते ॥ २६ ॥

कुन्दपुष्पसहस्राद्धि जातीपुष्पं विशिष्यते ।

सर्वासां पुष्पजातीनां जातीपुष्पमिहोत्तमम् ॥ २७ ॥

जातीपुष्पसहस्रेण यच्छेन्मालां सुशोभनाम् ।

मह्यं यो विधिवद्द्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २८ ॥

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानिच । मत्पुरे वसते नित्यं मम तुल्यपराक्रमः
येषां सन्ति चपुष्पाणिप्रशस्तानिममाऽर्चने । तेषांपत्राणिशस्तानितदभावेफलानिच
एतैः पत्रैश्च पुष्पैश्च फलैश्चाऽपि तथा हि माम् ।

अर्चन् दशसुवर्णस्य प्रत्येकं फलमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

एताभिःपुष्पजातीभिःसहोमासेऽर्चयन्ति ये । भक्तिददामि तेषाम्भै तृप्तःसन्नात्रसंशयः

धनम्पुत्रांस्तथादारान्यत्किञ्चिद्वाञ्छतेहि सः । तत्तद्दामिदेवेश पुष्पैरेभिःप्रतोषितः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे जातीपुष्पश्रेष्ठ्यकथनपूर्वकं
विष्णुकण्ठे तत्सहस्रपुष्पाङ्कितमालास्थापनफलवर्णनं
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

तुलसीपत्रधूपदीपमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

श्रीमत्तुलसिमाहात्म्यं यथावद्वर्णय प्रभो ॥ यस्याः सन्निधिमात्रेण प्रीतिर्भवति तेऽधिका
श्रीभगवानुवाच

मणिकाञ्चनपुष्पाणि तथामुक्तामयानि च । तुलसीपत्रदानस्य कलानां हन्ति षोडशीम्
तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्वै मम पूजनम् । न स गर्भगृहं यायान्मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥

आरोप्य तुलसीं वत्स ! पूजयेत्तद्वलैश्च माम् । दिवि सम्मोदमानः स श्वेतद्वीपे च भेदगृहे
श्रीमत्तुलस्यार्चयते सकृद्वि मां पत्रैः सुगन्धैर्विमलैरखण्डितैः ।

यस्तस्य पापं पटसंस्थितं तदा निरीक्षयित्वा परिमार्जयेद्यमः ॥ ५ ॥

तुलसी न येषां मम पूजनार्थं सम्पादितैकादशपुण्यवासरे ।

धियौवनं जीवितमर्थमन्तति स्तेषां सुखं नेह च दृश्यते परे ॥ ६ ॥

लिङ्गमभ्यर्चितं दृष्ट्वा सहोमासे च मामकम् । तुलसीपत्रनिकरैर्मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥

नित्यमभ्यर्चयेद्यो वै तुलस्यामां रमेश्वरम् । महापापानि नश्यन्ति किंपुनश्चोपपातकम्
वर्ज्यं पर्युषितं पुष्पं वर्ज्यं पर्युषितं जलम् । न वर्ज्यं तुलसीपत्रं न वज्रं जाह्नवीजलम्
तावद्गर्जन्ति पुष्पाणि मालत्यादीनिभोः सुत ! यावन्नप्राप्यते पुण्या तुलसीममवल्लभा

अष्टमोऽध्यायः]

* भगवते धूपदानमाहात्म्यवर्णनम् *

सकृदभ्यर्चयेद्यो मां विल्वपत्रेण मानवः । मुक्तिभागी निरातङ्गो मम पार्श्वगतो भवेत्
विल्वपत्राच्छमीपत्राज्जातीपत्रात्सरोरुहात् । वल्लभं तुलसीपत्रं कौस्तुभादधिकं मम
अभिन्नपत्रा तुलसी हृद्या मञ्जरिसंयुता । क्षीरोदाण्वसम्भूता पद्मेवेयं सदा मम ॥
अकृष्णाऽप्यथवाकृष्णा तुलसीममवल्लभा । सितावाऽप्यसितावापि द्वादशीवल्लभा यथा
गृहीत्वा तुलसीपत्रं भक्तया यो मां समर्चयेत् । अर्चितं तेन सकलं स देवासुरमानुषम्
तावद्गर्जन्ति रत्नानि कौस्तुभादीन्यनन्तशः । यावन्नप्राप्यते कृष्णतुलसीकृष्णमञ्जरी
कृष्णं कृष्णतुलस्या हियो भक्त्या पूजयेन्नरः । स याति भुवनं शुभ्रं यत्र विष्णुः श्रिया सह
ममाऽर्चनार्थं भिक्षणां यच्छन्ति तुलसीदलम् ।

अन्येषामपि भक्तानां यान्ति ते पदमव्ययम् ॥ १८ ॥

तुलसी कृष्णगौरा या तथा यो मां समर्चयेत् ।

नरो याति तनुं त्यक्त्वा वैष्णवीं शाश्वतीं गतिम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच

धूपदानस्य माहात्म्यं दीपस्याऽपि च केशव । यत्फलं लभते मर्त्यस्तन्ने ब्रूहि यथार्थतः
श्रीभगवानुवाच

धृगु पुत्र ! प्रवक्ष्यामि धूपदानस्य यत्फलम् । दीपदास्य माहात्म्यं मम प्रीतिकरं परम्
अगुरुञ्च सकर्पूरं दिव्यचन्दनसौरभम् । दत्त्वा मां वै सहोमासे कुलानां तारयेच्छतम्
कृष्णागुरुसमुत्थेन धूपेन च ममाऽलयम् । धूपयेद्वैष्णवो यस्तु समुक्तो नरकाऽर्णवान्
माहिषं गुग्गुलं यस्तु आज्ययुक्तं सशर्करम् । धूपं ददाति यो वै मां तस्येच्छां प्रददाम्यहम्
गुग्गुलो हन्त्यशेषाणि अरिष्टानि च धूपितः । कामान् नानाविधांश्चैव अगुरुः सम्प्रयच्छति
देहं गेहं पुनात्येव धूपस्त्वगुरुसम्भवः । नाशयेद्यक्षरक्षांसि धूपः सर्जरसोद्भवः ॥ २६ ॥
जातिपुष्पमथैलाच गुग्गुलश्च हरीतकी । कूटः सर्जरसश्चैव गुडः सैलाच्छडस्तथा

नखयुक्तानि चैतानि दशाङ्गो धूप उच्यते ॥ २७ ॥

धूपं दशाङ्गं यदि चेत्करोति मासे सहे मे अतिवल्लभे च ।

ददामि कामानतिदुर्लभानपि बलञ्च पुष्टिं सुतदारभक्तिम् ॥ २८ ॥

मुस्ताधूपे मानुषाणां प्रियत्वं माङ्गल्यकं वश्यकरं गुडस्य ।

कुर्यात्सहोमासि ममाऽग्रतो यो विहाय पापानि स मां समाप्नुयात् ॥
न भयं विद्यते तस्य दिव्यभौमान्तरिक्षजम् । ममधूपावशेषेण यस्य ऽङ्गपरिमार्जितम्
न चापद्विद्यते तस्य भवन्ति सप्तदोऽखिलाः । धूपेकृते सहोमासे ममाग्रेऽद्वयाऽनिशम्
धूपः सुरूपां धत्ते धूपः पावनमुत्तमम् । वनस्पतिरसो दिव्यः परमः पावनः शुचिः
अतः परं प्रवक्ष्यामि दीपमाहात्म्यमुत्तमम् । यस्मिन्कृते नरोऽप्यतिर्वैकुण्ठनात्रसंशयः
बहुवर्तिसमायुक्तं घृतपूरसमम्बितम् । कुर्याद्वारार्तिकं यो वै कल्पकोटिं दिवं वसेत्
नीराजनं तु यः पश्येत्सहोमासे ममाऽग्रतः । सप्तजन्म भवेद्विप्रो ह्यन्ते च परमम्पदम्
कर्पूरेण तु यः कुर्याद्वक्त्या चैव ममाग्रतः । आरार्तिकं द्विजश्रेष्ठ! प्रविशेन्मामनन्तकम्
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यत्कृतं पूजनं मम । सर्वं सम्पूर्णतामेति कृते नीराजने सुत ॥
यः करोति सहोमासे कर्पूरेण च दीपकम् । अश्वमेधप्रवाप्नोति कुलञ्चैव समुद्धरेत्
ममाऽग्रे वै द्विजानाञ्च दीपं दद्याच्चतुष्पथे । मेधावी ज्ञानसम्पन्नश्च बुध्माश्चायते नरः
घृतेन वाऽथ तैलेन दीपं प्रज्वालयेन्नरः । सहोमासे ममाऽग्रे च तस्य पुण्यफलं शृणु
विहाय सकलं पापं सहस्रादित्यसन्निभः । ज्योतिष्मता विमानेन मम लोके महीयते
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दीपं दद्याद्विचक्षणः । तञ्च दत्त्वा विहिसेद्यः स पतेन्नरके ध्रुवम्
दीपं यो वै हरेत्पापी लोभाद्द्वेपाद्द्विजोत्तम । तद्दीपहरणात्सोऽपि सूकोऽन्वश्च प्रजायते
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे दीपमाहात्म्यवर्णनं

नामऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

नैवेद्यविधिकथनम्

ब्रह्मोवाच

नैवेद्यस्य विधिं ब्रूहि देव! मे तत्त्वतः प्रभो ॥ अन्नं कतिविधञ्चेष्टं व्यञ्जनादीन्यशेषतः

श्रीभगवानुवाच

साधु पृष्टं त्वया वत्स! ममप्रीतिकरम्परम् । वक्ष्यामि तेऽन्नपानादिव्यञ्जनादीन्यशेषतः
आदौ हिरण्मयं पात्रं तदभावे च राजतम् । तदभावे च पात्राशं विन्तीर्णं बह्वसुन्दरम्
कचोलाः शतशः कार्याः पात्रे वैपरितोऽनघ ॥ तन्मध्ये व्यञ्जनादेयानानाफलमयाः शुभाः
पायसञ्चन्द्रसङ्काशं पात्रं वैशर्करायुतम् । भक्तं कुसुदसङ्काशं सुदान्काचप्रभान् जम्बुमान्
नानाव्यञ्जनसंरुद्धं त्रिभिः पङ्क्तिभिरेव च । निम्बूरसेन चन्द्रेण फलमूलयुतेन च ॥
वैकृताश्च तदा कार्याः शतशो भोजने मम ।

द्राक्षास्तु मिश्रिताश्चूतकरमर्दकृताः शुभाः ॥ ७ ॥

मरीचपिप्पलीसार्द्रकैलाचन्द्रकसंयुताः । काथिताः कथिकाः कार्याः शतशो भोजने मम
प्रलेहनास्तथा कार्याः कचोलशतसङ्कुलाः । नानाकुसुमसम्पदयुक्ताः सहसि मे प्रिया
मण्डका वर्तुला रम्याः समाः सर्वत्र विन्दुवत् । सितयासहितेनाऽथ दुग्धेन कथितेन च
मधुवर्णेन गव्येन युक्ते तस्मिन्सुभोजने । कचोले सुप्रभे वत्स! स्थितं काञ्चन सुप्रभम्
घृतं सुवासितं प्रीत्या देयं हि मम भोजने । तत्र गोधूमपात्रेण चन्द्रकेण हि चोऽज्ज्वलम्
सौवाहिकाः पूरिकास्तु शतच्छिद्राः सवेष्टिकाः ।

अधूपाश्च तथा क्षीरप्रकारास्तु प्रकारयेत् ॥ १३ ॥

मणयः सूत्रसञ्ज्ञाश्च मालतीकुसुमादयः । पर्पटा वर्षटारम्या मापकूष्माण्डसम्भवाः
वटकान्नवधा रम्यान्कुर्यान्मासे सहेमम् । द्विधा जाता मरीचैश्च पूरिता द्रोणकेशुभाः
युक्तेन लवणेनाऽतिशुद्धतैलेन पूरिताः । कुङ्कुमाभाः स्नेहहीनाः सक्षता इव दुर्जनाः ॥

दधिदुग्धयुताः केचिच्चिञ्चिणीचूतसम्भवाः । द्राक्षारसयुताः केचित्तरथैश्वरसैर्युताः
राजिका जलमध्यस्थास्तथाऽन्ये सितयासह । रसैश्चतुर्विधैश्चान्यैर्वटकानवधामताः
वज्रप्रभाऽनुकणिकाचारवीजसुखारिकैः । शकलैर्नारिकेलस्य लवङ्गशतसंयुताः ॥ १६
घृतक्षीरसिताद्यास्ताः कटाहे सुप्रलोडिताः ।

लब्धासितादिकुसररम्यास्निग्धाश्चफेणिकाः ॥ २० ॥

पराकिकासु वै पकाः कृताश्चन्द्रेणपोलिकाः । मोदकास्तत्रवैकार्याश्चारवीजभवाः परे
सितयासहिताः कार्या अन्ये दुग्धेन निर्मिताः । नारिकेलफलैश्चाऽन्यैर्वृक्षनिर्यासनिर्मिताः
वदामैश्च शुभाश्चाऽन्ये तिलैश्च कणवीजकैः । ईदृशान्मोदकांश्चान्यांस्तु प्रत्यर्थं मम कारयेत्
अशोऽन्नं मोचनीकन्दं तथाऽऽर्दकमर्दकम् । नारिङ्गं चिञ्चिणीकञ्चकङ्गोलफलमेव च
दशारं त्रिपुरीजातं शुभं निम्बफलं विसम् । तिन्दूफलं लवङ्गञ्च श्रीफलं तिलकं लुति
वलकलं वंशकारीरं यथा कायफलं बलम् । द्राक्षाफलं चूतफलं रम्यं कण्टकिनीफलम्
धार्त्रीफलं शुक्तिभवं फलमम्बाभवं तथा । रम्भाफलं पिप्पली च मरीचाश्च मनोहराः
शुद्धसर्पपतैलेन लवणेन सुवेधितम् । तथा राजिकया विद्धं त्रिभिर्वर्षेभ्यः स्थितम्
एवम्विधानि जातानि व्यञ्जनानि च मानदः । कर्तव्यानि सहोमासे मम प्रीतिकराणि वै
एतादृशे भोजने चेदसामर्थ्यं भवेद्यदि । एवं कार्यं तदा तेन सङ्क्षेपेण शृणुष्व मे
लङ्कुकमेकं वृत्तपूर्वमेकं फेनद्वयं कोकरसत्रयञ्च ।

वृत्तप्लुतं सण्डकपोडशानां वटाष्टदार्थी नरकं न पश्येत् ॥ ३१ ॥

अर्द्धाढिकं सुचिग्नयुपितञ्च दुग्धं खण्डस्य पोडशपलानि शशिप्रभस्य ।

सर्पिष्पलं मधुफलं मरिचं द्विकर्पं शुण्ठ्याः पलार्धमथवाऽर्धपलं चतुर्णाम् ॥ ३२ ॥

श्लक्ष्णे पटे ललनया मृदुपाणिनुषां कर्पूरञ्जलिधवलीकृतभाण्डसंस्थाम् ।

एतां शुभां रसवतीं प्रकरोति यो वै कामान्ददामि सकलान्मनुजस्य तस्य
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वंष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे नैवेद्यविधिकथननाम

नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

पूजाविधिसमापनंतदुद्यापनंततत्फलवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

श्रीभगवानुवाच

नैवेद्यानन्तरं तात! किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो ! यत्कर्तव्यं सहोमासे तत्सर्वं ब्रूहितत्त्वतः

अथ भुक्तवते दत्त्वा जलैः कर्पूरवासितैः । आचमनञ्च ताम्बूलं चन्दनं करमार्जनम्
पुष्पाञ्जलिं ततः कुर्याद्वत्तयाऽऽदर्शं प्रदर्शयेत् । नीराजनंततः कार्यं कार्पूरं विभवे सति
समर्प्य मुकुटादीनि भूषणानि विचक्षणः । ततः पश्चान्महाभाग! प्रकल्प्यच्छत्रचामरे
प्रसादसुमुखं ध्यात्वा श्यामसुन्दरविग्रहम् । जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवीतस्तुतिभिः प्रभुम्
शङ्खरौप्यमयी माला काञ्चनी च विशेषतः । पद्माक्षैश्चैव सुभगैर्विदुर्मर्मणिमौक्तिकैः
गचितेन्द्राक्षकैर्माला तथैवाङ्गुलिपर्वभिः । पुत्रजीवमयी माला शस्ता वै जपकर्मणि
न च क्रमञ्च च हसञ्च पार्श्वमवलोकयन् । न पदा पदमाक्राम्य करप्राप्तशिरास्तथा
नोत्तिष्ठन्मन्मनुं विद्वान्न जपेद्व्यग्रमानसः । जपकाले न भाषेत व्रतहोमार्चनादिषु
गृहेष्वेकगुणं जाप्यं गोष्ठे दशगुणं भवेत् । नदीतीरे शतं विद्यादग्न्यगारे दशाऽधिकम्
तीर्थादिषु सहस्रं स्यादनन्तं मम सन्निधौ । एवं कृत्वासहोमासेयः कुर्याच्च प्रदक्षिणाम्
सप्तद्वीपवतीपुण्यं लभते स पदेपदे । पठन्नामसहस्रं तु अथवा नाम केवलम् ॥ १२ ॥
एका प्रदक्षिणा भक्त्या दहेत्पापं सदाऽऽह्निकम् । प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपावसुन्धरा
दिनसप्तोद्धवं पापं मम तिस्रः प्रदक्षिणाः । तत्क्षणात्ताशयन्त्येव पापं देहे दशाऽऽह्निकम्
कृताः प्रदक्षिणायै न एकविंशति भक्तितः । भ्रूणहत्यादिपापानि नाशमायान्ति तत्क्षणात्
अष्टोत्तरशतं येन कृता भक्त्या प्रदक्षिणाः । तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः समाप्तवरदक्षिणैः
प्रदक्षिणीकृता तेन तावद्भारं वसुन्धरा । मातुः प्रदक्षिणास्तद्वद्भूतधात्रीप्रदक्षिणाः
शालग्रामशिलायाश्च सममेतत्त्रयं स्मृतम् । एको दण्डप्रपातश्च सहे सप्तप्रदक्षिणाः

सममेतद्द्वयं बोवा दण्डपातो विशिष्यते । प्रदक्षिणे दण्डपातं यः करोति स दामम
सहोमासे विशेषेण आकल्पं स वसेद्विवि । कल्पादनन्तरं तात चक्रवर्ती प्रजायते
चिरायुर्धनवान्भोगी दानवान्धर्मवत्सलः । सहस्रनामपठनात्पापं नश्येत्त्रिधा कृतम्
अथ किं बहुनोक्तेन शृणु गुह्यञ्च मे सुत ! दामोदरेति नाम्ना वै भवेत्प्रीतिर्ममाऽनुला
गुणसम्बन्धि मन्त्राम कृतमात्रा यशोदया । यदामेदधिभाण्डस्यस्फोटनंगोकुलेकृतम्
तदा यशोदया गाढम्बद्धो दास्य ह्यलखले । ततः प्रभृति मे नाम ख्यातं दामोदरेति च
नमो दामोदरायेति जपेद्यः सुसमाहितः । सूर्योदये शुचिर्भूत्वा त्रिसहस्रं दिनेदिने ॥
सार्द्धलक्षत्रयं यावत्तत उद्यापयेद्बुधः । तर्पणं हवनं चैव ब्रह्मभोज्यं दशांशतः ॥ २६

एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य यच्छामि वाञ्छितम् ।

धनं धान्यं तथा दारान्पुत्रांश्चाऽन्यच्च वाञ्छितम् ॥ २७ ॥

त्रिसत्येन मया चोक्तं श्रद्धास्व त्वं महामते ! मन्त्रराजमिमम्पुत्रकृपयामेप्रकाशितम्
दामोदरायेति पठन्नित्यं कुर्यात्प्रदक्षिणम् । दण्डपातं तथा पुत्र! अष्टाङ्गेन समन्वितम्
पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा तथा ।

मनसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥ ३० ॥

शिरोमत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्याश्च परस्परम् । प्रपन्नं पाहि मामीशभीतं मृत्युग्रहाऽर्णवात्
पश्चाच्छेषां मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् । एवं ब्रूयात्ततो वत्स! ममपूजाप्रवृत्तये
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन ! यत्पूजितं मया देव! परियूर्णं तदस्तु मे ॥ ३३
मृदङ्गवाद्येन समं प्रणवेन सुसंयुतम् । एवं कार्यं सहोमासे नृत्यं पुण्यप्रदं नृणाम् ॥
गीतं वाद्यञ्च नृत्यञ्च तथापुस्तकवाचनम् । पूजाकाले चतुर्वक्त्र! सर्वदा मम च प्रियम्
गीतवाद्याद्यभावे च ममनामसहस्रकम् । स्तवराजं तथा पुत्र! गजेन्द्रस्य च मोक्षणम्
अनुस्मृतिश्च गीता च स्तवनं पञ्चधा मतम् । पञ्चतत्त्वं महाभाग! ममप्रीतिकरं परम्
पादोदकम्पिवेद्यो वै शालग्रामसमुद्भवम् । पञ्चगव्यसहस्रं स्तुतिशक्तिः किम्प्रयोजनम्
शालग्रामशिलातोयं यः पिबेद्भविन्दुनासमम् । मातुःस्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाङ्गनरः
अशौचनैव विद्येत सूतके मृतकेऽपि च । येषां पादोदकं मूर्ध्नि प्राशनं ये प्रकुर्वन्ते ॥

अन्तकालेऽपि यस्यैदं दीयते पादयोर्जलम् ।

सोऽपि सद्गतिमाप्नोति सदाचारबहिष्कृतः ॥ ४१ ॥

अपेयं पिवते यस्तु भुङ्क्ते यद्यप्यभोजनम् । अगम्यागमनो यो वै पापाचारश्च यो नरः

सोऽपि पूतो भवत्याशु सद्यः पादाम्बुधारणात् ।

चान्द्रायणात्पादकुच्छादधिकम्पादयोर्जलम् ॥ ४३ ॥

अगुरुं कुङ्कुमं वाऽपि कर्पूरञ्चाऽनुलेपनम् । ममपादाम्बुसंस्पृष्टं तद्वै पावनपावनम् ॥

दृष्टिभूतन्तु यत्तोयम्भवेद्द्वै विप्रसत्तम ! तद्वै पापहरं नृणां किम्पुनः पादयोर्जलम् ॥

प्रियस्त्वं मेऽग्रजः पुत्रो विशेषेण च मत्प्रियः । तदर्थकथितं सर्वरहस्यं यच्च मे स्थितम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे पूजाविधिसमापनन्तदुद्यापनन्तत्फल-

कथनयोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

एकादशीमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

एकादश्याश्च माहात्म्यं मूर्तीनाञ्च विधानकम् । सर्वं ब्रूहि मम स्वामिन्कृपयाभूतभावन

श्रीभगवानुवाच

शृणुष्वद्विजशार्दूल! कथां पापप्रणाशिनीम् । यां श्रुत्वा याति विलयं पापं ब्रह्मवधादिकम्

काम्पिल्ये नगरे राजा वीरवाहुरिति स्मृतः । सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मज्ञो ममतत्परः

भाववान्स दयाशीलो रूपवान्वलवान्नरः । भक्तो भागवतानाञ्च सदा मम कथारुचिः

सदा मम कथाऽऽसक्तः सदा जागरणप्रियः ।

दाता विद्वानक्षमाशीलो विक्रमी विजितेन्द्रियः ॥ ५ ॥

विजयी रणशीलश्च ऋद्ध्या च धनदोषमः । पुत्रवान्पशुमांश्चैव स्वदारनिरतस्तथा ॥
तस्य भार्या कान्तिमतीरूपेणाऽप्रतिमाभुवि । पतिव्रतामहासाध्वीभ्रमभक्तिरतासदा
तया सह विशालाक्षो बुभुजे मेदिनीयुवा । मुक्तवैकंममहाबाहो नान्यज्जानातिदैवतम्
एकस्मिन्दिवसे पुत्र! भारद्वाजो महामुनिः । समागतो गृहे तस्य वीरबाहोर्महात्मनः
दृष्ट्वा समागतं दूराद्भारद्वाजं महामुनिम् । स्वागतं कारयामास दत्त्वाध्वं विधिवत्तदा
आसनं कल्पयामास स्वयमेव महीपतिः । प्रणम्य परया भक्त्या तस्थौ मुनिवराग्रतः

राजोवाच

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं दिनम् । अद्यमे सफलं राज्यमद्य मे सफलं गृहम्
प्रसन्नोममविप्रर्षे परमात्मा जनार्दनः । यत्त्वं समागतो ह्यद्यगृहे योगिवरस्तथा
मुकोऽहं पापकोट्याऽद्य यत्त्वयाऽहं निरीक्षितः ।

राज्यं लक्ष्मीर्गजाऽश्वाश्च मया तुभ्यं निवेदिताः ॥ १४ ॥

वैष्णवोऽसि मुनिश्रेष्ठ! नास्त्यदेयं मया तव । मेस्तुल्यं भवेत्सर्ववैष्णवस्यवराटिका
नाऽऽयाति हि गृहेयस्यवैष्णवो वैद्विजोत्तमः । तद्विनविफलं तस्यकथितं ब्राह्मणैर्मम
विष्णुभक्ताश्च ये केचित्सर्वे वर्णाद्विजातयः । कथितं ममगार्ग्येण गौतमेन सुमन्तुना
ये त्वभक्ता हृषीकेशे पिशाचास्ते हि मानवाः । महापातकलिप्तास्ते ये भुङ्गन्ति हरेर्दिने
शिवव्रतसहस्रैस्तु सौरैर्ब्राह्मैश्च कोटिभिः । यत्फलं कविभिः प्रोक्तं वासरं केन तद्दरे
गर्वमुद्रहते तावत्तिथिर्ब्राह्मी च शाङ्करी । यावन्नायाति विप्रेन्द्र द्वादशी च मम प्रिया
तावत्प्रभावस्ताराणां यावन्नोदयते शशी । तिथिस्तथाच विप्रेन्द्र यावन्नायाति द्वादशी
नारदेन पुरा प्रोक्तं वसिष्ठेन ममाऽग्रतः । त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां वैष्णवानां महामुने!

भारद्वाज उवाच

साधुपुत्रं महाभाग! यत्त्वं भक्तोऽसि वैष्णवः । सासुप्रजामहीधन्यायत्त्वं रक्षसिभूमिप!
तस्मिन्नाध्वे न वस्तव्यं यत्र राजा न वैष्णवः । वरं वासो वनेतीर्थेन तुराध्वे त्ववैष्णवे
यत्र भागवतो राजा संप्रशास्ति च मे दिनीम् । वैकुण्ठमिति मन्तव्यं तद्वाध्वे मपापवर्जितम्
च भुर्हीनं यथा देहं पतिहीना यथा स्त्रियः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्

एकादशोऽध्यायः] * भरद्वाजेन राज्ञः सस्वादवर्णनम् *

५६१

यथा पुत्रो महीपाल मातापित्रोरपोषकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
दानहीनो यथा राजा ब्राह्मणो रसविक्रयी ।

द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ २८ ॥

दन्तहीनो यथा हस्ती पक्षहीनो यथा खगः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
प्रतिप्रहार्थं वेदादि द्रव्यार्थं सुकृतं यथा । द्वादशी दशमी युक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
दर्भहीना यथा सन्ध्या यथा श्राद्धमदक्षिणम् ।

द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम् ॥ ३१ ॥

सशिखश्च यथा शूद्रः कपिलाक्षीरपायकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
शूद्रश्च ब्राह्मणीगामी हेमघ्नो धर्मदूषकः । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
हरिस्तूर्यादि वृक्षाणां यथा छेदो नरोत्तम ! । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
यद्यऽऽदुर्तिर्मन्त्रहीना मृतवत्सापयो यथा । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
सकेशा विधवा यद्वद्रव्रतं स्नानविवर्जितम् । द्वादशी दशमीयुक्ता तथा राष्ट्रमवैष्णवम्
स राजा प्रोच्यते सद्भिर्योभक्तो मधुसूदने । तद्वाध्वं वर्धते नित्यं सुखी भवति सप्रजः
दृष्टिर्मे सफला राजन्यन्मया त्वं निरीक्षितः । अद्य मे सफला वाणी जल्पते या त्वया सह
दूरमेव हि गन्तव्यं श्रूयते यत्र वैष्णवः । दर्शनात् भवेत्पुण्यं तीर्थस्नानसमुद्भवम् ॥

स त्वं राजन्मया दृष्टो विष्णुभक्तिरतः शुचिः ।

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव नराधिप ! ॥ ४० ॥

एतस्मिन्नन्तरे राज्ञा कान्तिमत्यानमस्कृतः । भारद्वाजो मुनिश्रेष्ठः प्रवरः सर्वयोगिनाम्
अवैधव्यं वरारोहे! भक्ताभव स्वभर्त्तरि । निश्चला केशवे भक्तिः सदा भवतु ते शुभे ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजा भरद्वाजं महामुनिम् । उवाच प्रीणयन्वाचा मेघनादगभीरया ॥

राजोवाच

विपुला मे कथं लक्ष्मीः किं कृतं त्वं जन्मनि । सर्वभूहि मुनिश्रेष्ठ! कृपायादिममोपरि
एतन्मया कथं प्राप्तं राज्यं निहतकण्टकम् । पुत्रो वै गुणवाञ्छेष्ठः प्रियाचसु मनोहरा
मच्चित्ता मद्गतप्राणा चिन्तयन्ती जनार्दनम् ।

कोऽहं मुने ! कथञ्चैषा कश्च धर्मो मया कृतः ॥ ४६ ॥

किञ्चाऽनयाऽपि चार्वाङ्ग्यामपत्न्याकृतम्मुने । केतुपुण्येन मेलक्ष्मीमृत्युलोके सुदुर्लभा
अशेषा भूमिपालावै वर्तन्ते यस्य मे वशे । विक्रमञ्चाऽप्रतिहतं शरीरारोग्यता तथा ॥
ममाऽपि विपुलं तेजो न कश्चित्सहते मुने ! इच्छाम्यद्य प्रतिज्ञातुं यथा ज्ञेयमनिन्दिता
मयाऽपि सुकृतं विप्र ! किं कृतं पूर्वजन्मनि ।

इति पृष्ठो नरेन्द्रेण पूर्वजन्मविचेष्टितम् ॥ ५० ॥

स्वपत्न्याश्चेष्टितञ्चैव सम्पदाञ्चैव कारणम् । योगोत्थं सुचिरं कालं तथा विन्दतमानसे
विज्ञातमेतन्नुपते ! पूर्वजन्मविचेष्टितम् । तव पत्न्याश्च राजर्षे ! शृणुष्व कथयाम्यहम्

भारद्वाज उवाच

शृणु भूपाल सकलं यस्येदं कर्मणः फलम् । त्वमासीः शूद्रजाती योजीवहिंसापरायणः
नास्तिको दुष्टचारित्रः परदारप्रभर्षकः । कृतघ्नो दुर्विनीतश्च सुष्टाचारविवर्जितः ॥
इयं वा भवतो भार्या पूर्वमप्यायते क्षणा । कर्मणामनसा वाचानान्यदस्यास्त्वया विना
पतिव्रता महाभागा भजमाना निरन्तरम् । भावं न कुरुते दुष्टं तवोपरि तथा सति !

सखिभिस्त्वं परित्यक्तो बन्धुभिः पापकर्मकृत् ।

क्षयं जगाम चाऽर्थो यः सञ्चितस्तव पूर्वजैः ॥ ५१ ॥

नष्टे द्रव्ये फलाऽऽकाङ्क्षी त्वमासीर्जगतीपते !

पूर्वकर्मविपाकेन कृपिश्च विफला गता ॥ ५२ ॥

ततो वित्ते परिक्षीणे परित्यक्तश्च बान्धवैः ।

क्षीयमाणाऽपि साध्वीयमत्यजत्वां न भामिना ॥ ५३ ॥

त्वं भगः सर्वकामेभ्यो गतवाञ्छिर्जनेवने । हत्वा जीवानेकांश्च वक्राराऽऽसविपोषणम्
एवं प्रवृत्तस्य तव सह पत्न्या तदा नृप । गतानि बहुवर्षाणि पापवृत्त्या महीतले ॥
अन्यस्मिन्वासरे राजन्मार्गभ्रष्टो महामुनिः । न दिशं विदिशं वेत्ति देवशर्मा द्विजोत्तमः
शुक्लपापीडितोऽत्यर्थं मध्याह्नदिवाकरे । पतितो वनमध्ये तु मार्गभ्रष्टो महीपते ! ॥
दया जाता च ते भूप दृष्ट्वा दुःखेन पीडितम् । ब्राह्मणं वृद्धमज्ञातं गृहीत्वा तु करेण वै

उत्थाप्य पतितम्भूमौ त्वयोक्तं हितदा नृप । प्रसादं कुरु विप्रं आगच्छ त्वं ममाऽश्रमम्
जलपूर्णं तडागञ्च पद्मिनीखण्डमण्डितम् । वृक्षमनोहरैर्युक्तं फलैः पुष्पैर्मनोरमैः ॥ ६६ ॥
स्नात्वा सुशीतलेतोये कृत्वा कर्मचर्चनैत्यकम् । कुरु विप्र फलाहारं पिब वारि सुशीतलम्
सुखेन कुरु विश्रामं मया संरक्षितः स्वयम् । विप्रेन्द्र ! तृप्तिपर्यन्तं वस त्वं च ममाश्रमे ॥
उत्तिष्ठ त्वं द्विजश्रेष्ठ प्रसादं कर्तुमर्हसि । लब्धसञ्ज्ञस्तदा विप्रः श्रुत्वा शूद्रस्य भाषितम्
करो जग्राह तं शूद्रं गतो यत्र जलाशयः । उपविष्टो महाबाहो छायाभाश्रित्य तत्तटे ॥
स्नानञ्चकार विश्रित्य तूजयामास केशवम् । तर्पयित्वा पितृन्देवान् पौनीरं सुशीतलम्
विश्रान्तो वृक्षमूलेऽभूद्देवशर्मा द्विजोत्तमः । साष्टाङ्गं मुनये कृत्वा नमस्कारं सहस्रिया
शूद्रस्तु पर्याभक्त्या प्रोवाच मुनि सन्निधौ । आवथोस्तरणार्थाय अतिथिस्त्वं समागतः
दर्शनात्तव विप्रर्षे ! जातः पापस्य संक्षयः । प्रिये फलानि स्वादूनि प्रयच्छाऽस्मै द्विजातये
मृदूनि रसयुक्तानि सुपकानि प्रियाणि च ॥ ७४ ॥

ब्राह्मण उवाच

त्वामहं नैव जानामि स्वज्ञाति कथयस्व मे । नाज्ञातस्य हि भोक्तव्यं ब्राह्मणस्याऽपि पुत्रक

शूद्र उवाच

शूद्रोऽहं द्विजशार्दूल ! नकार्यः संशयस्त्वया । आत्मजं दुर्जनं विप्र ! परित्यक्तः स्वबन्धुभिः
नयोः सर्वदतोरेवं शूद्रपत्न्या फलानि च । दत्तानि तस्मै विप्राय तेन भुक्तानि तानि वै

अभूत्प्रीतमना विप्रः पीत्वा नीरं सुशीतलम् ।

सुखं सम्प्राप्य स मुनिर्विश्रान्तस्तस्मूलके ॥ ७८ ॥

स च शूद्रः सपत्नीको भुक्तवान् पुनरागतः । स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ ! कुतस्त्वमिह चाऽऽगतः

शून्यादवीं द्विजश्रेष्ठ ! दुष्टसत्त्वभयाकुलम् ।

निर्मनुष्यां दुःखयुक्तां दिवारात्रमभयानकाम् ॥ ८० ॥

ब्राह्मण उवाच

ब्राह्मणोऽहं महाभाग ! प्रयागामनमप्रति । अहमज्ञाय मार्गेण प्रविष्टो दारुणे वने ॥ ८१ ॥
मम पुण्यप्रभागेन जातोऽसि त्वखान्वयः । जीवितं मे त्वया दत्तं ब्रूहि किं करवाणि ते

भवानपि कुतः प्राप्तो निर्मनुष्येवनेखलु । कोभवान्कारणं किंस्वित्कथयस्वममाऽप्रतः ।

शूद्र उवाच

चिदभनगरी राज्ञा भीमसेनेन रक्षिता । वासो मम महाराष्ट्रे शूद्रोऽहं पापलम्पटः ।
स्वकर्मविहितो धर्मो मया त्यक्तो द्विजोत्तम । त्यक्तोऽहं बन्धुवर्गेण ततोऽहं वनमागतः ।
कृत्वा जीववधं नित्यं जीवेऽहं भार्यया सह ।

साम्प्रतं पातकात्सम्यङ् निर्विण्णोऽस्मि महामुने ! ॥ ८६ ॥

कुरुष्वऽनुग्रहं किञ्चित्पापयुक्तस्य मे प्रभो ! मम पुण्यप्रभावेण आगतस्त्वं द्विजोत्तम ।
न पश्यामि यथा सौरि पत्न्या सह महामुने ! उपदेशप्रभावेण प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
नन्यदिच्छाम्यहं किञ्चिन्मुक्त्वा देवं जनार्दनम् । कुरुष्वऽनुग्रहं मेऽद्य प्रसादमुपि सत्तम ।

भारद्वाज उवाच

इति तेन समावृष्टो देवशर्मा द्विजाग्रणीः । शूद्रेण परया भक्त्या प्रहसन्वावयमब्रवीत् ।
इहि श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्रयां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे ।
मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे एकादश्याख्याने ।

राज्ञः पूर्वजन्मवृत्तकथनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

सराजपूर्वभववृत्तमखण्डैकादशीविधिर्वर्णनम्

देवशर्मोवाच

तवेदृशी मतिर्जाता सहसा केशवोपरि । एतस्मान्मे गतं पापं पूर्वजन्मशतोद्भवम् ।
चिनाव्रतैर्विनातीर्थैर्मुक्तस्त्वं पापकोटिभिः । ममाऽऽतिथ्येन भक्त्या च जातं तव हरेः पदम् ।
तेन पुण्यप्रभावेण मतिर्जाता तवेदृशी । ध्यात्वा सञ्चिन्त्य मनसा ज्ञातं पूर्वविचेष्टितम् ।

द्वादशोऽध्यायः]

* अखण्डैकादशीविधिर्वर्णनम् *

पूर्वजन्मनि विप्रस्त्वमवन्त्यां धर्मतत्परः । सदाऽध्यायनशीलश्च सुशीलश्च सदाव्रती ।
एका तु द्वादशी विष्णोः कृताच दशमीयुता । तत्पापस्य प्रभावेण समस्तं सुकृतं गतम् ।
सर्वं तद्विफलं जतं तथा शूद्रापतिर्द्विजः । बहुवर्षसहस्राणि प्राप्ता न रक्तयातनाः ॥ ६ ॥
तस्मादेवं त्वया पूर्वं कृतं दुष्टं चिरं बहु । कृता तु दशमीमिश्रा तिथिर्विष्णोर्महात्मनः ।
तेन शूद्रो भवाज्जातः पापे तव मतिस्तथा । धर्मे न रमते चित्तं दशमीवैधूषितम् ।
चिदभनगरे वत्स! अस्ति ते पुत्रिकासुतः । कृतं तेन विधानोक्तं हरेरेकादशीव्रतम् ।
प्रदत्तं तेन तत्पुण्यमखण्डैकादशीव्रतम् । धर्मोपरि मतिर्जाता जाताः पापस्य सङ्ख्यः ।
तेन पुण्यप्रभावेण एकादश्या व्रतेन च । दशमीवैधूषजं पापं यमेन परिमार्जितम् ।
इह जन्मनि यत्पापं जन्मायुतकृतानि च । मार्जितानि यमेनैव पापानि तव साम्प्रतम् ।
तथा विवदतोरेवं विष्वक्सेनः समागतः । वर्णावर स्वागतं ते तुष्टस्तेऽहं जनार्दनः ।
विप्रन्याऽऽतिथ्यहेतुत्वाज्जातः पापस्य सङ्ख्यः । परदत्तेन पुण्येन एकादश्या व्रतेन च ।
दशमीवैधूषजं पापं तव शूद्र लयं गतम् । व्रतं कृत्वा ददौ पुण्यं दौहित्रस्तेन तारितः ।
पत्न्या सह महाभाग! वनतेयं समाकृह । इत्युक्त्वा देवदेवेन विमाने स्थापितस्तदा ।
मध्यां ततः सपत्नीकः शूद्रत्वेन नृपोत्तम ! । देवशर्मा तु विप्रो वै तीर्थराजं ययौ पुनः ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्त्वया परिपृच्छितम् ।

अखण्डैकादशीपुण्यात्प्राप्तस्याऽऽतिथ्यकारणात् ॥

विष्णुभक्तिमती भार्या राज्यं निहतकण्टकम् ॥ १८ ॥

राजोवाच

ब्रह्ममखण्डैकादश्या विधिसम्यक्समादिश । विष्णोः सम्प्रीणनार्थाय प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

ऋषिरुवाच

शृणुष्व नृपशार्दूल एकादश्याविधिं शुभम् । पुराऽऽसीद्भगवान्विष्णुर्नरायणदुक्तवान् ।
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि उद्यापनविधिं शुभम् । मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशीषु नरोत्तम ।
व्रतं शुभमिदं कार्यमखण्डैकादशीव्रतम् । दशम्याञ्चैव नक्तञ्च एकादश्यामुपोषणम् ।
द्वादश्यामेकभुक्तञ्च अखण्डा इति कथ्यते ! दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ।

तद्धि नक्तं विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ।

कांस्यं मांसं मसूराश्च घणकान्कोदवांस्तथा ॥ २४ ॥

शाकं मधु परान्नञ्च पुनर्भोजनमैथुने । विष्णुभक्तो नरो वाऽपि दशम्यां दशवर्जयेत्
दशम्या विधिरुक्तोऽयमेकादश्यास्तथाशृणु । असकृजलपानञ्च हिंसा शौचमसत्यता
ताम्बूलं दन्तकाष्ठञ्च दिवा शयनमैथुने । द्यूतं क्रीडा निशि स्वापः पतितैः सह भाषणम्
एकादश्यां दशैतानि विष्णुभक्तस्तु वर्जयेत् ॥ २७ ॥

अद्यमेखीसुखं नास्ति भोजनं नास्ति केशव । प्रीत्यर्थं तव देवेश नियमस्तु दिवानिशि
सुप्तेन्द्रियैस्तु वैकुण्ठं भोजनं यच्च मैथुनम् । दन्तान्तरविलग्नान्नं क्षमस्व पुरुषोत्तम
उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह । उपवासः सविज्ञेयोनशरीरस्य शोषणम्
पूर्वोक्तानि दशैतानि परान्नं च तथा मधु । द्वादश्यां विष्णुभक्तो वैवर्जयेन्मर्दानादिकम्
अद्य मे द्वादशी पुण्या पवित्रा पापनाशिनी । पारणञ्च करिष्यामि प्रसीद गरुडध्वज
विष्णोः सन्तोषणार्थाय यो मया नियमः कृतः ।

अद्याऽहं भोजयिष्यामि त्वत्प्रसादाद् द्विजोत्तमम् ॥ ३३ ॥

अनेन विधिना कुर्याद्यावद्वर्षं समाप्यते । सम्पूर्णं तु ततो वर्षं कुर्यादुद्यापनं बुधः
आदौ मध्ये तथा चान्ते त्रयस्योद्यापनं स्मृतम् । उद्यापनं कुर्याद्यः कुण्डान्धश्च जायते
तस्मादुद्यापनं कुर्याद्यथाविभवसारतः । क्रियते शुक्लपक्षे च मासे मार्गशिरे शुभे
आमन्त्र्य द्वादशमितान् ब्राह्मणान्विधिकोविदान् ।

त्रयोदशं सपत्नीकमाचार्यं विधिकोविदम् ॥ ३७ ॥

यजमानः शुचिः स्नात्वा श्रद्धायुक्तो जितेन्द्रियः ।

पादशौचार्यवस्त्रार्थराचार्यादींस्ततोऽर्चयेत् ॥ ३८ ॥

आचार्यस्तु ततः कृत्वा मण्डलम्बर्णकैः शुभैः । चक्राब्जसंस्वतोभद्रं श्वेतवस्त्रेण वेष्टितम्
जलपूर्णं च कुम्भं तु पञ्चरत्नसमन्वितम् । पञ्चपल्लवसंयुक्तं कर्पूरागुस्वासितम् ॥ ४० ॥
वेष्टितं रक्तवस्त्रेण ताम्रपात्रेण संयुतम् । वेष्टितं पुष्पमालाभिर्मण्डलोपरि विन्यसेत्
तस्योपरि न्यसेद्देवं लक्ष्मणारायणं नृप ! सौवर्णीं प्रतिमाकार्या एककर्षप्रमाणतः ॥

बाहनाऽऽयुधसंयुक्ताप्रमाणश्चतुरङ्गुलम् । किम्बाशक्त्या प्रकुर्वीत वित्तशास्त्र्यश्विवर्जयेत्
ततः संस्थापयेन्मूर्तिं मण्डले द्वादशैव हि । मासानामधिपः पूज्यश्चाखण्डव्रतहेतवे ॥

मण्डलात्पूर्वदिग्भागे शङ्खं संस्थापयेच्छुभम् ।

त्वं पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे ॥

निर्मितः सर्वदेवैस्त्वं पाञ्चजन्य! नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

ततस्तु स्थण्डिलं कार्यं मण्डलादुत्तरां दिशम् । सङ्कल्प्य हवनं कार्यं मन्त्रैर्वदोक्तवैष्णवैः
स्वस्थाने स्थापयेद्विष्णुं स्थापयेच्च हरिं प्रति । पूजयेत्पुरुषसूक्तेन मन्त्रैः पौराणिकैः शुभैः
नैवेद्यार्थञ्च वै कार्या मोदका बहवोऽपि च । धूपदीपोपहाराणि कृत्वा नीराजनं ततः
यक्षकर्मणेन सम्पूज्य ततः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् । स्वस्तिवाचनकैर्विप्रैर्नमस्कारं ततो नृप
ततस्तु ब्राह्मणैः कार्यं आचार्यक्रमशो जपः । जपश्च पावमानीयो मण्डलब्राह्मणं मधु
तेजोऽसि शुक्रजं वाचं ब्रह्मसामादनन्तरम् । पवित्रवन्तं सूर्यस्य विष्णोर्महसि संहिताम्
जपान्ते कलशे विष्णुं सोपाङ्गमुपरि न्यसेत् । दिवसस्योदये चैव होमं कुर्यात्तु क्रमम्
संस्थाप्य प्रथमं पात्रमूजयित्वा विधानतः । स्तवनञ्च ततो होमः कर्तव्यश्चरपूर्वकः
स्वगृहोक्तविधानेन यजनाग्निक्रियापरः । चरुद्वयञ्च कुर्वीत पायसं वैष्णवं चरुम् ॥
जुहुयात्पुरुषसूक्तेन चरोः षोडश चाऽऽहुतीः । तथा चतुर्गृहीतेन घृतयुक्तां वराहुतिम्
प्रादेशमात्राः पालाशसमिधश्च घृतप्लुताः । इदं विष्ण्वतिमन्त्रेण होतव्याः कर्मसिद्धये
शतमेकं तु जुहुयाद्द्विगुणाश्च तिलाऽऽहुतीः । कृते च वैष्णवे होत्रे ग्रहयज्ञसमारभेत्
समिद्धिश्चरुहोमश्च तिलहोमं क्रमेण तु ।

उभयोः स्वस्तिकं वाच्यं ततः पूजां समाचरेत् ॥ ५८ ॥

ऋत्विजां च ततो दद्याद्धेन्वादिग्रहदक्षिणाः । देवस्य तृप्त्यै दद्याच्च ब्राह्मणाय यथाविधि
गां वै पयस्विनीं दद्याद्गृध्रमश्च सुशोभनम् । ब्राह्मणानां ततो दद्यात्त्रयोदशपदानि च
आचार्यं तु सपत्नीकं वस्त्रं परितोषयेत् । तोषयित्वा महादानं स्तं सार्थञ्च समर्पयेत्
पञ्चविंशतिकुम्भांश्च सोऽकान्वस्त्रवेष्टितान् । ब्राह्मणांश्च ततो दद्यात्कृते पारणके निशि
भूरिदानञ्च दातव्यं बन्धूनामिष्टभोजनम् । पूर्णपात्रं ततो दद्यादाचार्याथ सदक्षिणम् ॥

पूर्णपात्रप्रदानेन कार्यं सम्पूरितं भवेत् । उपवासव्रतञ्चैव स्नानं तीर्थफलं भवेत् ॥६४॥
विप्रैःसम्भाषितं तस्यसम्पूर्णतद्भवेत्फलम् । वित्तशक्तिर्गृहेनास्तिकृतञ्चैकादशीव्रतम्
स्वशक्त्या चैव कर्तव्यं तथा चोद्यापनादिकम् ।
एतत्ते सर्वमाख्यातमखण्डैकादशीव्रतम् ॥ ६६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादेऽखण्डैकादशीव्रतकथनं
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

सप्तद्विंशतिगुणयुक्तजागरणवर्णनमेकादशीमाहात्म्यम्

श्रीभगवानुवाच

शृणुपुत्र! प्रवक्ष्यामि जागरणस्य च लक्षणम् । येनविज्ञातमात्रेणसुलभोऽहंसदा कलौ
गीतं वाद्यञ्च नृत्यञ्च पुराणपठनं तथा । धूपं दीपञ्च नैवेद्यं पुष्पं गन्धानुलेपनम् ॥२॥
फलार्पणञ्च श्रद्धां चदानमिन्द्रियसंयमम् । सत्यान्वितंविनिद्रञ्चमुदामधजनान्वितम्
साध्वर्यं चैवसोत्साहं पापालस्यादिवर्जनम् । प्रदक्षिणासमायुक्तं नमस्कारपुरःसरम्
नीराजनसमायुक्तमतिहृष्टेन चेतसा । यामेयामे महाभाग ! कुर्यादारार्तिकं मम ॥ ५ ॥
षड्विंशद्गुणसंयुक्तमेकादश्यां च जागरम् । यः करोति नरोभक्त्यानपुनर्जायते भुवि
य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशास्त्रविवर्जितः । जागरं परया भक्त्यासलीनोजायते मयि
दष्टाः कलिभुजङ्गेन स्वपन्तेये दिने मम । कुर्वन्ति जागरं नैव मायापासविमोहिताः
प्राप्ताप्येकादशीयेषां कलौ जागरणं विना । ते विनष्टानसन्देहोयस्माज्जीवितमध्रुवम्
उद्धृतं नेत्रयुग्मञ्च दत्त्वा वै हृदये पदम् । कृतं ये नैव पश्यन्ति पापिनो ममजागरम्

अभावे वाचकस्याऽथ गीतं नृत्यञ्च कारयेत् । वाचके सति देवेश पुराणप्रथमं पठेत्
श्रवमेधसहस्रस्य वाजपेय शतस्य च । पुण्यं कोटिगुणं पुत्र मम जागरणे कृते ॥
पितृपक्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे च मानद ! । कुलान्युद्धरते चैतन्मम जागरणे कृते ॥१३॥
उपोषणदिने विघ्ने प्रारब्धे जागरे सति ।

विहाय स्थानं तत्राऽहं शापं दत्त्वा ब्रजाम्यहम् ॥ १४ ॥

अविद्धवासरे ये मे प्रकुर्वन्ति हि जागरम् । तेषां मध्येप्रहृष्टः सन्नृत्यं वैप्रकरोम्यहम्
यावद्दिनानि कुरुते जागरं मम सन्निधौ । युगाऽयुतानि तावन्ति वसते ममधेशमनि
न गयापिण्डदानेन न तीर्थवहुभिर्मखैः । पूर्वजा मुक्तिमायान्ति विनैकादशिजागगन्
यः कुर्याज्जागरे पूजां कसुमैर्मम वासरे । पुष्पेपुष्पेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः
यः कुर्याद्दीपदानञ्च रात्रौ जागरणे मम । निमिषे निमिषे पुत्र! लभते गोऽयुतं फलम्
यो दद्याज्जागरे पुत्र! हविष्यान्नसमुद्भवम् । नैवेद्यं लभते पुण्यं शालिशैलसमुद्भवम् ॥
यकान्नानि च यो दद्यात्फलानि विविधानि च । जागरेभेचतुर्वक्त्रलभतेगोशतंफलम्
रूपरेण च ताम्बूलं ददाति मम जागरे । मद्भक्तो मत्प्रसादेन समद्वीपाऽधिपो भवेत्
जागरे मम देवेश यः कुर्यात्पुष्पमण्डपम् । स पुष्पकविमानेन क्रीडते मम सन्ननि ॥

जागरे मे तु यो धूपं सकर्पूरं सगुग्गुलम् ।

ददाति दहते पापं जन्मलक्षसमुद्भवम् ॥ २४ ॥

त्रापयेज्जागरे यो मां दधिक्षीरयुताम्बुभिः । भोगानिह लभेद्वैस ह्यन्तेच परमांगनिम्

दिव्याऽम्बराणि यो दद्यात्फलानि विविधानि च ।

स चिरम्बसते स्वर्गे तन्तुसंख्यासमानि वै ॥ २६ ॥

दद्यादाभरणं यो मे हेमजं रत्नसम्भवम् । सप्तकलपात्रिवसते मदुत्सङ्गे प्रियो मम
वृत्तेन दीपकं यो मे गव्येन च विशेषतः । ज्वालयेज्जागरेरात्रौ निमिषे गोयुतम्फलम्
जागरे मे चतुर्वक्त्र! कर्पूरेण च दीपकम् । योज्वालयेतनीराजंकपिलादानजम्फलम्
यः पुनः कुरुते दीपं गीतं नृत्यञ्च पूजनम् । शतकतुसहं पुण्यं व्रतं दर्शनशतैरपि ॥३०॥
स्वयं यः कुरुते गीतं विलज्जो नृत्यतेयदि । स लभेन्नमिवाध्वनं कोटियज्ञकृतम्फलम्

निवारयति यो गीतं नृत्यं जागरणे मम । पष्ठियुगसहस्राणि पच्यते रौरवादिषु ॥
नृत्यमानस्य मर्त्यस्य ये केचिन्निकटेगताः । विमुक्ताधर्मराजेन मुक्तायान्तिचमत्पदम्
नृत्यमानस्य मर्त्यस्य उपहासं करोति यः । जागरे याति निरयं यावदिन्द्राश्चतुर्दश
जागरेममयः कुर्याद्भक्त्यापुस्तकवाचनम् । श्लोकसंख्यायुगान्येव स वसेन्ममसन्निधौ
प्रदक्षिणाप्रदानेन यत्फलं कथितम्बुधैः । न तत्कोटिमखं पुण्यं युगसङ्ख्यैरवाप्यते
दीपमालां ममाग्रे वै यः कुर्याज्जागरे सुत ! । विमानकोटिसंयुक्त आकल्पम्वसतेदिवि
मम बालचरित्राणि जागरे पठते हि यः । युगकोटिसहस्राणि श्वेतद्वीपे वसेन्नरः ॥

तस्माज्जागरणं कार्यं पक्षयोः शुक्रकृष्णयोः ॥ ३६ ॥

योगीताम्पठतेरात्रौ ममनामसहस्रकम् । वेदोक्तानां पुराणानां जागरात्पुण्यमाप्नुयात्
धेनुदानं तु यः कुर्याज्जागरे मम पुत्रक ! । लभते नात्र सन्देहः समद्वीपवतीफलम् ॥
सर्वेणामेव पुण्यानां महत्पुण्यं महीतले । द्वादशीजागरम्पुत्र प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ ४२ ॥
जागरं ये च कुर्वन्ति कर्मणा मनसा गिरा । न तेषां पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कथञ्चन
प्रोत्साहयित्वा लोकान्यः कुरुते जागरं निशि ।

प्राप्नोति चक्रवर्तित्वं सत्यं मे व्याहृतं सुत ! ॥ ४४ ॥

संमानिताः ककुत्स्थेन रात्रौ जागरकारिणः । स्वशक्त्या चैवदानेन प्राप्तंराज्यं सुदुर्लभम्
ये केचिद्वायका विप्रा वादका नर्तकाश्च ये । नर्तकीसहिता यान्ति ममलोके सनातने
दुर्योनिषु गतैः सर्वैः कृत्वा जागरणं मम । सम्प्राप्तं पृथिवीशत्वं कामुकैर्मुनिसत्तम !

निष्कामा मुक्तिमापन्नाः श्वपचाद्याश्च जागरात् ।

विवेको नास्ति वर्णानां मम जागरकारिणाम् ॥ ४८ ॥

न कलौ पावनं ध्यानं न कलौ जाह्नवीजलम् ।

न कलौ पावनं जाप्यं मुक्त्वैकं जागरं मम ॥ ४९ ॥

द्वादशीदिवसेप्राप्ते ये कुर्वन्ति हि जागरम् । ते धन्यास्ते कृतार्था वैकलिकालेन संशयः
न भूयान्मानुषे लोके द्वादशी विमुखोनरः । अतीतानागतान्वाऽपि पातयेन्नरके हि सः
वरमेको गुणैर्युक्तः किं जातैर्वहुभिः सुतैः । द्वादशीजागरात्सर्वास्तारयेद्यो हि पूर्वजान्

त्रयोदशोऽध्यायः] * एकादशीव्रतजागरणफलवर्णनम् *

माहात्म्यं पठते भक्तवामयोक्तं जागरोद्भवम् । द्वादशीसम्भवः पुत्रः कुलानां तारयेच्छतम्
अगम्यागमने पापमभक्ष्यस्यापि भक्षणे । पापस्त्रिलयमायाति कृते जागरणे सुत ! ॥
अज्ञानाद्यत्कृतम्पापं ज्ञात्वा यत्पातकं कृतम् । पूर्वजन्मार्जितं पापमिह जन्मनि यत्कृतम्

सिद्ध्यन्ति सर्वकार्याणि मनसा चिन्तितान्यपि ।

द्वादश्यां वै चतुर्वक्त्र रात्रौ जागरणे कृते ॥ ५६ ॥

द्वादशीजागरेणैव मुक्तिं गच्छन्ति मानवाः ॥ ५७ ॥

न तत्पुण्यं कुरुक्षेत्रे प्रयागे वसतां कलौ । माहात्म्यं वसतां पुंसां यत्फलं द्वादशीषु च
नाऽश्वमेधसहस्रैस्तु तीर्थकोट्यवगाहनात् । तत्फलं प्राप्यते पुत्र द्वादशीजागरे कृते

पठेद्वा शृणुयाद्वाऽपि माहात्म्यं द्वादशीभवम् ।

सर्वपापविशुद्धात्मा स लभेच्छाश्वतीं गतिम् ॥ ६० ॥

सर्वे दुष्टाः सपस्ताश्च सौम्यास्तस्य सदा ग्रहाः ।

सन्ततेर्न वियोगस्तु द्वादशी यस्य कारणम् ॥ ६१ ॥

मम कीर्तिरुचिर्नित्यं न विपद्येत कर्हिचित् । रणे राजकुले चैव सर्वदा विजयी भवेत्
धर्मोपरि मतिर्नित्यं भक्तिर्मयि सुनिर्मला । पातकं नैव लिप्येत द्वादशीभक्तितो नरम्
प्रेतत्वं नैव तस्याऽस्ति कृते जागरणे मम । एकादश्या विहीनस्य परलोकगतिर्न हि

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कलौ कार्यं हि तद्विनम् ॥ ६४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वाद् एकादशीव्रतजागरणफलकथनं

नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

मत्स्योत्सवमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

ततः प्रभाते द्वादश्यां कार्यो मत्स्योत्सवो बुधैः । मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे यथाविध्युपचारतः
अथ मार्गशिरे मासे दशम्यां नियतात्मवान् । कृत्वा देवार्चनं श्रीमान् शिष्याः यथाविधि
शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यमन्नं सुसंस्कृतम् ।

पक्त्वा पञ्चपदे गत्वा पुनः शौचं तु पादयोः ॥ ३ ॥

कृत्वाऽष्टाङ्गुलमानं तु क्षीरवृक्षसमुद्भवम् । भक्षयेदन्तकाष्ठं तु ततश्चाक्षम्य यत्नतः
दृष्ट्वाऽऽकाशानि सर्वाणि ध्यत्वा वै मां गदाधरम् ।

शङ्खचक्रगदापाणिं किरीटं पीतवाससम् ॥ ५ ॥

प्रसन्नवदनाऽम्भोजं सर्वलक्षणलक्षितम् । ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृहीत्वा भानुमध्यगम्
ध्यात्वाऽर्घ्यं दापयेत्तत्र करतो येन मानवः । एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन्काले चतुर्मुख ॥

एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहनि परे ह्यहम् ।

भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष! शरणं मे भवाऽच्युत ॥ ८ ॥

एवमुक्त्वा ततो रात्रौ मम मूर्तेश्च सन्निधौ । जपेन्मारायणायेति स्वयं तत्र विधानतः
ततः प्रभाते विमलान् नदीं गत्वासमुद्रगाम् । इतराम्बातडागम्वा गृहेवानियतात्मवान्
आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणाऽनेन मानवः । वन्दयेद्देवदेवेशं तदा शुद्धो भवेन्नरः ॥
धारणं पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि! सर्वदा । तेन सत्येन मे पापं यावन्मोक्षय सुव्रते!

ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि देवतैः ।

तेनेमां मृत्तिकां स्पृष्ट्वा माऽऽलभामि त्वयोद्भूताम् ॥ १३ ॥

त्वयि नित्यं रसाः सर्वे स्थिता वरुण! सर्वदा ।

तेनेमां मृत्तिकां ग्राह्यं पूतां कुरुष्व मा चिरम् ॥ १४ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः]

* मत्स्योत्सववर्णनम् *

५९३

एवं मृदं तथा तोयं प्रसाद्याऽऽत्मानमालभेत् ।

त्रिःकृत्वाऽशेषमृदया पिण्डमालिप्य वै जले ॥ १५ ॥

तस्मिन्नरः सदा सम्यङ् नृककच्छपदूरतः । स्नात्वा चावश्यकं कृत्वा पुनर्मम गृहं व्रजेत्
तत्राऽऽराध्य महायोगिन्देवं नारायणं हरिम् । केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च
जानुयुग्मं नृसिहाय उरः श्रीवत्सधारिणे । कण्ठे कौस्तुभनाभाय वक्षः श्रीपतये तथा
त्रैलोक्यविजयायेति बाहुं सर्वात्मने शिरः । रथाङ्गधारिणे वक्त्रं श्रीकरायैति वारिजम्
गम्भीरायेति च गदामम्भोजं शान्तमूर्तये । एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणम् प्रभुम् ॥

पुनस्तस्याऽग्रतः कुम्भांश्चतुरः स्थापयेद् बुधः ।

जलपूर्णान्समालयांश्च सितचन्दनलेपितान् ॥ २१ ॥

चूतपल्लवसंयुक्तान्सितवस्त्रावगुण्ठितान् । छादितांस्ताम्रपात्रैश्च तिलपूर्णैश्च काञ्चनैः
चत्वारस्तु समुद्राश्च कलशाः सम्प्रकीर्तिताः । तेषां मध्ये शुभम्पीठं स्थापयेद्ब्रह्मगमितम्
तस्मिन्सुवर्णं रौप्यं वा ताम्रं वा दारवं तथा । अलाभे सर्वपात्राणां पालाशं पात्रमिष्यते
तोयपूर्णञ्च तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत् ।

सौवर्णं मत्स्यरूपञ्च कृत्वा देवं जनार्दनम् ॥ २५ ॥

देवदेवाङ्गसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविभूषितम् । तत्राऽनेकविधैर्मक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम्
गन्धैश्चूर्णैश्च वस्त्रैश्च अर्चयित्वा यथाविधि । रसातलगता वेदायथादेव त्वयोद्भूताः
मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवादुद्धर केशव ! । एवमुच्चार्य तस्याऽग्रे जागरं तत्र कारयेत्
यथाविभवसारेण प्रभाते विमले तथा । चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्भूतान् ॥
पूर्वञ्च बह्वृचे दद्याच्छान्दोग्ये दक्षिणं तथा । यजुःशाखान्विते दद्यात्पश्चिमं यजुस्तमम्
उत्तरं कामतो दद्याद्देव एव विधिः स्मृतः । ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदस्तु दक्षिणे
यजुर्वेदः पश्चिमतो ह्यथर्वश्चोत्तरेण तु । अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ॥ ३२ ॥
मत्स्यरूपं तु सौवर्णमाचार्याय निवेदयेत् । गन्धं पूपादिवस्त्रैस्तु सम्पूज्य विधिवत्क्रमात्
यस्त्विदं सरहस्यञ्च मन्त्रेणैवोपपादयेत् । विधानं विधिवद्भूत्वा दाताकोटिगुणोत्तरम्
प्रतिपाद्यगुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते । स जन्मकोटिं नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ ३५ ॥

विधानस्य प्रदाता यो गुरुरित्युच्यते बुधैः । एवंदत्त्वाविधानेनद्वादश्यामांसमर्चयेत्
विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ।

भूरिणा परमाह्नेन ततः पश्चात्स्वयं नरः ॥ ३७ ॥

भुञ्जीतसहितो विप्रैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः । अनेनविधिनायस्तुकुर्यान्मत्स्योत्सवंनरः
तस्यपुण्यफलंचाऽग्नेश्वरस्त्यवताम्बर । यदि वक्त्रसहस्राणां सहस्राणिभवन्ति हि
आयुश्च ब्रह्मणा तुल्यं लभेद्यदि महाव्रतः । तदा वै ह्यस्य धर्मस्य फलं कथयितुंभवेत्
य इमं श्रावयेद्भक्त्या द्वादशीकल्पमुत्तमम् । शृणोति वा स पापैस्तु सर्वैरेव विमुच्यते
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे मत्स्योत्सवकथननाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

श्रीविष्णुप्रीत्यर्थदानभोजनादिमहत्त्ववर्णनपुरःसरं श्रीनाममाहात्म्यम्

श्रीभगवानुवाच

ये त्वया वै कृताः प्रश्नाः पूर्वप्रश्नविदांवर । तान्वर्णयिष्येक्रमशोनिशामयसुनिश्चितम्
सहोमासे च देवो वै कीर्तियुक्तो हि केशवः । तस्य पूजाप्रकर्तव्यायथापूर्वप्रभाषितम्
ब्राह्मणं केशवं स्मृत्वा तत्पत्नींकीर्तिमेवच । दम्पतीविधिवत्पूज्यौवस्त्राभरणधेनुभिः
दम्पती पूजितौ वत्स पूजितोऽहंनसंशयः । तस्मादवश्यं स पूज्यौदम्पतीममनुष्टिदौ
दानञ्चविविधं कार्यमम तुष्टिकरं परम् । गोदानं भूमिदानञ्च स्वर्णदानं विशेषतः ॥
वस्त्रदानं तथा शय्या तथाऽलङ्करणानि च । सन्नदानं प्रकर्तव्यं मम सन्तोषकारकम्
सर्वेणामेवदानानां विशेषञ्च त्रिकं स्मृतम् । वसुन्धरा तथा धेनुर्विद्यादानं तथैव च

दत्ते दानत्रिके वत्स भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला । तस्मान्नरैस्तु कर्तव्यं सहोमासे त्रिकं शुभम्
स्नानस्य च विधिः सम्यक्पुरैवोक्तो मयाऽनघ । पूजास्नानञ्च दानञ्च विधिरेष न संशयः

मार्गशीर्षं समग्रं तु एकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

भोजयेद्यो द्विजान्भक्त्या स मुच्येद्ब्रह्माधिकलिपैः ॥ १० ॥

कृपिभागी बहुधनो बहुधान्यश्च जायते । किमत्र बहुनोक्तेन शृणु गुह्यं परं मम ॥ ११ ॥
हुतभुग्ब्राह्मणश्चैव वदनं मम मानद । ब्राह्मणाख्यं मुखं श्रेष्ठं न तथा हव्यवाहनः ॥ १२ ॥

ब्राह्मणाख्ये मुखे पुत्रः हुतं कोटिगुणं भवेत् ।

अग्न्याख्यं ब्राह्मणार्थीनं स्वतन्त्रा ब्राह्मणाः किल ॥ १३ ॥

सशर्करं घृतयुतं पायसं शशिसन्निभम् । होतव्यं ब्राह्मणमुखे मम तुष्टिकरं सुत ॥ १४ ॥

शुमण्डलमोदककोकरसं सुत ! फेनिकया घृतपूरयुतम् ।

यज विप्रमुखे मम तुष्टिकरं यदि चेच्छसि दारसुतादि सुखम् ॥ १५ ॥

कुमुदेन समप्रभसौरभं शुभभक्तयुतं त्वथ मुद्रयुतम् ।

सुरभीकृतपुष्पकलसर्पिसमं कुरु विप्रमुखे हवनं हि सहे ॥ १६ ॥

पयसा सह सर्पिषि च कथितं बहुखारिकचारफलैः सितया ।

सह कर्पूरनारिफलेन समं युतसीकरकं सुत ! शुभकरम् ॥ १७ ॥

व्यञ्जनानि च शुभ्राणि मनोज्ञानि प्रियाणि च । कर्तव्यानि सहोमासे ब्राह्मणार्थं चतुर्मुख !

प्रियाशिखरिणीकार्या चान्यत्तेषां प्रियञ्चयत् । कर्तव्यं भोजयेद्द्विप्राञ्चद्वयापरया सुत

रसास्वादनपूर्वं हि भुञ्जते वै यथायथा । तथातथा मम प्रीतिर्जायते भुवि दुर्लभा

नन्मात्तत्तत्तया कार्यं यथातुष्टं न त्राह्मणाः । तुष्टं तैश्चाऽप्यहंतुष्टो भवामीह न संशयः

श्रद्धत्स्व त्वं चतुर्वक्त्र ! न ते मिथ्या ब्रवीम्यहम् ।

एतद्गुह्यं मया प्रोक्तं श्रेयोऽर्थं तव मानद ॥ २२ ॥

आक्रोशयन्ति यदि ते अथवा प्रहरन्ति चेत् । तथापि तेन मस्यावैममप्रीत्याहिमानद

एवं कार्यं सदा पुत्र मार्गशीर्षं विशेषतः । यदुक्तं भवता ब्रह्मभोक्तव्यं किं शृणुष्वतन्

भोक्तव्यं मम मम चोच्छिष्टं मम भक्तिपरायणैः । पवित्रकरणं पुत्रपापिनामपि मुक्तिदम्

ममाशनस्य शोऽश्च योभुनक्तिदिनेदिने । सिकथेसिकथेभवेत्पुण्यंचान्द्रायणशतोद्भवम्
अवशिष्टं ततोच्छिष्टं भक्तानां भोजनद्वयम् ।

नाऽन्यद्वै भोजनं तेषां भुत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २७ ॥

अनर्पयित्वा यो भुङ्क्ते अन्नपाकञ्च यत् । श्वानविष्टासमं चान्नं पानञ्च मदिरासमम्
तस्मान्नामर्पयेत्पुत्र अन्नपानादि चोपधम् । भक्षयेत्परयाभक्षयाशुचेःशुचिकारकम्
तीर्थयज्ञादिकफलं कलिदोषविनाशनम् । ममोच्छिष्टं सुगतिदमपि दुष्कृतकर्मणाम्
अन्येषां दैवतानाञ्च न गृह्णीयाच्च भक्षितम् । अभक्तानाञ्च पक्काञ्च भुत्वाचनरकं वजेत्
वक्तव्यमेव यत्प्रोक्तं तच्छृणुष्व समाहितः । कथयिष्ये तव प्रीत्या अपि गुह्यतरं मम
मम नाम प्रवक्तव्यं सहे चैव विशेषतः । कृष्णकृष्णेति वक्तव्यं मम प्रीतिकरं परम्
प्रतिज्ञां पा च मे पुत्र न जानन्ति सुरासुराः । मनसा कर्मणा वाचा यो मे शरणमागतः
स हि सर्वमवाप्नातिकामनामिहलौकिकीम् । सर्वोत्कृष्टञ्चैकुण्ठं मत्प्रियां कमलामपि
कृष्णकृष्णेति कृष्णेति यो मां स्मरति चित्तशः ।

जलं भित्त्वा यथा पद्मं नरकादुद्धराम्यहम् ॥ ३६ ॥

विनोदेनाऽपि दग्धेन मौढ्याल्लोभाच्छलादपि ।

यो मां भजत्यसौ वत्स! मद्भक्तोनाऽवसीदति ॥ ३७ ॥

ये वै पठन्ति कृष्णेति मरणे पर्युपस्थिते । यदि पापयुताः पुत्रनपश्यन्तियमंकञ्चित्
पूर्वं वयसिपापानिकृतान्यपि चकृत्स्नशः । अन्तकालेचकृष्णेति स्मृतत्वा मां स्मृत्यसंशयम्
नमः कृष्णाय महते विवशोऽपि वदेत्यति । ध्रुवं पदमवाप्नोति मरणे पर्युपस्थिते
श्रीकृष्णेति कृतोच्चारैः प्राणैर्यदि वियुज्यते । दूरस्थः पश्यति चतस्वर्गतप्रेतनायकः
श्मशाने यदि रथ्यायां कृष्णकृष्णेति जल्पति । म्रियतेयदिचेत्पुत्रमाप्रेवैतिसंशयः
दर्शनान्मम भक्तानां मृत्युमाप्नोतियः कञ्चित् । विनामत्स्मरणात्पुत्रमुक्तिमेतिसमानवः
पापानलस्य दीप्तस्य भयं मा कुरुपुत्रक । श्रीकृष्णनाममेवोत्थैः सिच्यतेनीरविन्दुभिः

कलिकालभुजङ्गस्य तीक्ष्णदंष्ट्रस्य किं भयम् ।

श्रीकृष्णनामदारूतथवह्निदग्धः स नश्यति ॥ ४१ ॥

पापपावकदग्धानां कर्मचेष्टावियोगिनाम् । भेषजं नास्ति मर्त्यानां श्रीकृष्णस्मरणं विना
प्रयागे वै यथा गङ्गा शुक्लतीर्थे च नर्मदा । सरस्वती कुरुक्षेत्रे तद्वच्च्रीकृष्णकीर्तनम्
भवात्सोधिनिमग्नानां महापापोर्मिपातिनाम् । नगतिर्मानवानाञ्च श्रीकृष्णस्मरणं विना
मृत्युकालेऽपि मर्त्यानां पापिनां तदनिच्छताम् ।

गच्छतां नाऽस्ति पार्थेयं श्रीकृष्णस्मरणं विना ॥ ४६ ॥

तत्र पुत्र! गया काशी पुष्करं कुरुजङ्गलम् । प्रत्यहं मन्दिरेयस्य कृष्णकृष्णेति कीर्तनम्
जीवितं जन्मसाफल्यं मुखं तस्यैव सार्थकम् । सततं रसनायस्य कृष्णकृष्णेति जल्पति
सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् । वदः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ ५२ ॥
नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः पापनिर्दहने मम । तावत्कर्तुं न शक्नोति पातकं पातकी जनः
नाऽपविद्धं भवेत्तस्य शरीरं नैव मानसम् । न पापं न च वैकुण्ठं कृष्णकृष्णेति कीर्तनात्
श्रीकृष्णेति वचः पथ्यं न त्यजेयः कलौ नरः । पापामयोर्वेन भवेत्कलौ तस्यैव मानसे
श्रीकृष्णेति प्रजल्पन्तं दक्षिणाशापतिनरम् । श्रुत्वामार्जयते पापं तस्य जन्मशताजितम्
चान्द्रायणशतैः पापं पराकाणं सहस्रकैः । यन्नापयाति तद्यति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात्
नान्याभिर्नामकोटीभिस्तोषो मम भवेत् कञ्चित् ।

श्रीकृष्णेति कृतोच्चारैः प्रीतिरेवाऽधिकाधिका ॥ ५८ ॥

चन्द्रसूर्योपरागंस्तु कोटीभिर्यत्फलं स्मृतम् ।

तत्फलं समवाप्नोति कृष्णकृष्णेति कीर्तनात् ॥ ५९ ॥

गुरुद्वाराभिगमनं हेमस्तेयादिपातकम् । श्रीकृष्णकीर्तनाद्याति धर्मतमं हिमं यथा
युक्तो यदि महापापैरगम्यागमनादिभिः ।

मुच्यते चान्तकालेऽपि सकृच्छ्रीकृष्णकीर्तनात् ॥ ६१ ॥

अविशुद्धमना यस्तु विनाप्याचारवर्तनात् ।

प्रेतत्वं सोऽपि नाप्नोति अन्ते श्रीकृष्णकीर्तनात् ॥ ६२ ॥

मुखं भवतु माजिह्वाऽसतीयातुरसातलम् । न साचेत्कलिकालेया श्रीकृष्णगुणवादिना
स्ववक्त्रे परवक्त्रे च बन्धा जिह्वाप्रयत्नतः । कुरुतेयाकलौ पुत्र श्रीकृष्णगुणकीर्तनम्

पापवल्लीमुखेतस्य जिह्वारूपेण कीर्त्यते । या नवक्तिदिवारात्रोश्रीकृष्णगुणकीर्तनम्
 पततां शतखण्डा तु सा जिह्वा रोगरूपिणी ।
 श्रीकृष्णकृष्णकृष्णेति श्रीकृष्णेति न जल्पति ॥ ६६ ॥
 श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं प्रातस्तथाययः पठेत् । तस्याऽहंश्रेयसांदाताभवास्येवनसंशयः
 श्रीकृष्णनाममाहात्म्यं त्रिसन्ध्यं हि पठेत्तु यः ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति स मृतः परमां गतिम् ॥ ६८ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
 मार्गशीर्षमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे श्रीकृष्णनाममाहात्म्यवर्णनं
 नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

भगवद्ध्यानपुरस्सरं भागवतश्रैष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

शृणु ध्यानं चतुर्वक्त्रं वक्ष्यामि प्रीतिमानसः । श्रुतेनैव च सौभाग्यं लभते मानवो बुचि
 अध श्रीमदुद्यानसम्बीतहैमस्थलोद्भासिरत्नस्फुरन्मण्डपान्तः ।
 लसत्कल्पवृक्षोदितोद्गीतरत्नस्थलाधिष्ठिताम्भोजपीठाऽधिरूढम् ॥ २ ॥
 महानीलनीलाभमत्यन्तवालं गुडस्निग्धवक्त्रान्तविस्त्रस्तकेशम् ।
 अलिब्रातपर्याकुलोत्फुल्लपद्मप्रमुग्धाननं श्रीमदिन्दीवराक्षम् ॥ ३ ॥
 चलत्कुण्डलोद्भासितोत्फुल्लगलं सुवोणं सुशोणाधरं सुस्मितास्यम् ।
 अनेकोल्लसत्कण्ठभूषालसन्तं वहन्तं नखं पौण्डरीकं सुनेत्रम् ॥ ४ ॥
 समुद्भूतरोरस्थलं धेनुधूल्या सुपुष्टाङ्गमष्टापदाकल्पदीपम् ।

कटीरस्थले चारुजङ्घोरुयुग्मे पिनद्धं कण्ठकिङ्कणीजालदाम्ना ॥ ५ ॥
 हसन्तं लसद्बन्धुजीवप्रसूनप्रभापाणिपादाम्बुजोदारकान्त्या ।
 करे दक्षिणे पायसं वामहस्ते दधानं नवं शुद्धहैयङ्गवीनम् ॥ ६ ॥
 महीभारभूताऽमरारातियूथाऽनलं पृतनादीन्निहन्तुं प्रवृत्तम् ।
 प्रभुं गोपिकागोपवृन्देन वीतं सुरेन्द्रादिभिर्वन्दितं देवदेवम् ॥ ७ ॥
 प्रगे पूजयित्वा त्वनुस्मृत्य कृष्णं भुजङ्गेन्द्रवज्रादिभिर्मक्तिनम्रः ।
 सिताम्भोजहैयङ्गवीनैश्च दध्ना विमिश्रेण दुग्धेन सम्प्रीणयेत्तम् ॥ ८ ॥
 इति प्रातरेवाऽर्चयेदच्युतं यो नरः प्रत्यहं शश्वदास्तिक्ययुक्तः ।
 लभेत्सोऽचिरेणैव लक्ष्मीं समग्रामिह प्रेत्य शुद्धं परं धाम भूयात् ॥ ९ ॥
 मन्त्रश्चोक्तः पुरा पुत्रादौ लोकमनोहरः । श्रीमद्रामोदराख्यो हि शृणुतस्याधिकारिणः
 अयोग्याय न दातव्यो मन्त्रराजस्त्वया सुत ! यत्नेन गोपनीयश्च रहस्यं शीघ्रसिद्धिदम्
 अलसंमलिनं क्लिष्टदम्भमोहसमन्वितम् । दरिद्रं रोगिणं क्रुद्धं रागिणम्भोगलालसम्
 अयूयामत्सरग्रस्तं शठं परुषवादिनम् । अन्यायेनाऽर्जितधनं परदाररतं सदा ॥ १३ ॥
 विदुषां वैरिणं नित्यमज्ञं पण्डितमानिनम् । भ्रष्टव्रतं क्लिष्टवृत्तिं पिशुनं दुष्टमानसम्
 ब्रह्मशिनं क्रूरचेष्टमग्रगण्यं दुरात्मनाम् । कृपणं पापिनं रौद्रमाश्रितानां भयङ्करम् ॥
 एवमादिगुणैर्युक्तं शिष्यं नैव परिग्रहेत् । गृह्णीयाद्यदि तद्दोषः प्रायो गुरुमुपस्पृशेत्
 अमात्यदोषो राजानं जायादोषः पतिर्यथा । तथा शिष्यकृतो दोषो गुरुं प्राप्नोत्यसंशयम्
 तस्माच्छिष्यं गुरुर्नित्यं परीक्ष्यैव परिग्रहेत् । कायेन मनसा वाचा गुरुशुश्रूषणे रतम्
 अस्तेयवृत्तिमास्तिक्ययुक्तं मोक्षकृतोद्यमम् । ब्रह्मचर्यरतं नित्यं दृढव्रतमकल्मषम् ॥ २० ॥
 प्रसन्नहृदयं शुद्धमशठं विमलाशयम् । परोपकारनिरतं स्वार्थं च विगतस्पृहम् ॥ २० ॥
 स्वचित्तचित्तदेहैस्तु परितोषकरं गुरोः । आश्रितानां तथा पुत्र! परितोषकरं शुचिम्
 ईदृग्विधाय शिष्याय मन्त्रं दद्यात् नान्यथा ।
 यद्यन्यथा वदेत्तस्मिन्देवताशाप आपतेत् ॥ २२ ॥
 शृणु पुत्र! प्रवक्ष्यामि गुरोरपि च लक्षणम् । एभिस्तु लक्षणैर्युक्तो गुरुरेव भवेन्नृणाम्

समचेताः प्रशान्तात्मा विमन्युश्च सुहृन्मृणाम् ।

साधुर्महान्समो लोके स गुरुः परिकीर्तितः ॥ २४ ॥

मम व्रतधरो नित्यं वैष्णवानां सुसम्मतः । मदाश्रयकथासक्तो ममोत्सवरतः सदा ॥

कृपासिन्धुः सुपूर्णार्थः सर्वसत्त्वोपकारकः ।

निःस्पृहः सर्वतः सिद्धः सर्वविद्याविशारदः ॥ २६ ॥

सर्वसंशयसंछेत्ताऽनलसो गुरुरादृतः । ब्राह्मणः सर्वकालज्ञः कुर्यात्सर्वेष्वनुग्रहम् ॥

पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तः शिष्यैर्द्विविधाद्गुरोः । गृहीयात्पुत्रं तन्मन्त्रं मार्गशीर्षं मदायने

वैष्णवानाम्प्रतानाञ्च कुर्यात्स्वीकरणम्बुधः । मत्प्रियं शृणुयाच्छश्वच्छ्रीमद्भागवतं परम्

श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं लोकविश्रुतम् । शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तो मम सन्तोषकारणम्

नित्यं भागवतं यस्तु पुराणम्पठते नरः । प्रत्यक्षरम्भवेत्तस्य कपिलादानजम्फलम् ॥

श्लोकार्थं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् । पठते शृणुयाद्यस्तुगोसहस्रफलं लभेत्

यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं भागवतं सुत ! । अष्टादशपुराणानां फलमाप्नोति मानवः

नित्यं मम कथा यत्र तत्र तिष्ठन्ति वैष्णवाः । कलिबाह्यानरास्ते वैश्वेऽर्चयन्ति सदा मम

वैष्णवानां तु शास्त्राणि येऽर्चयन्ति गृहे नराः । सर्वपापविनिर्मुक्ता भवन्ति सुखान्दिताः

येऽर्चयन्ति गृहे नित्यं शास्त्रं भागवतं कलौ ।

आस्फोटयन्ति वल्गन्ति तेषाम्प्रीतो भवाम्यहम् ॥ ३६ ॥

यावद्दिनानि हे पुत्र ! शास्त्रं भागवतं गृहे । तावत्पिबन्ति पितरः क्षीरं सर्पिर्मधुदकम् ॥

यच्छन्ति वैष्णवे भक्त्या शास्त्रं भागवतं हि ये ।

कल्पकोटिसहस्राणि मम लोके वसन्ति ते ॥ ३८ ॥

येऽर्चयन्ति सदा गेहेशास्त्रं भागवतं नराः । प्रीणितास्तेऽश्वविबुधायावदाऽऽभूतम्प्लवम्

श्लोकार्थश्लोकपादम्वा वरं भागवतं गृहे । शतशोऽथ सहस्रैश्च किमन्यैः शास्त्रसङ्ग्रहैः

न यस्य तिष्ठते शास्त्रं गृहे भागवतं कलौ । न तस्य पुनरावृत्तिर्याम्यपाशात्कदाचन

कथं स वैष्णवो ज्ञेयः शास्त्रं भागवतं कलौ । गृहे न तिष्ठते यस्य श्वपचादधिको हि सः

सर्वस्वेनाऽपि लोकेश ! कर्तव्यः शास्त्रसंग्रहः । वैष्णवस्तु सदा भक्त्या तुष्टयर्थं मम पुत्रक

बोडशोऽध्यायः]

* भागवतश्रेष्ठ्यवर्णनम् *

५८१

यत्र यत्र भवेत्पुण्यं शास्त्रं भागवतं कलौ । तत्र तत्र सदैवाऽहं भवामि त्रिदशैः सह

तत्र सर्वाणि तीर्थानि नदीनदसरांसि च ।

यज्ञाः सप्तपुरी नित्यं पुण्याः सर्वे शिलोच्चयाः ॥ ४१ ॥

श्रोतव्यं मम शास्त्रं हि यशो धर्मजयार्थिना । पापक्षयार्थं लोकेश ! मोक्षार्थं धर्मबुद्धिना

श्रीमद्भागवतं पुण्यमायुरारोग्यपुष्टिदम् । पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

न शृण्वन्ति न हृष्यन्ति श्रीमद्भागवतं परम् ।

सत्यं सत्यं हि लोकेश तेषां स्वामी सदा यमः ॥ ४८ ॥

न गच्छति यदा मर्त्यः श्रोतुं भागवतं सुत ! । एकादश्यां विशेषेण नाऽस्ति पापपरतस्ततः

श्लोकं भागवतञ्चाऽपि श्लोकार्थपादमेव वा । लिखितन्तिष्ठते यस्य गृहे तस्य वसाम्यहम्

नवाऽऽश्रमाऽभिगमनं सर्वतीर्थाऽवगाहनम् । न तथा पावनं नृणां श्रीमद्भागवतं यथा

यत्र यत्र चतुर्वक्त्रं श्रीमद्भागवतं भवेत् । गच्छामि तत्र तत्राऽहं गौर्यथा सुत वत्सला ॥

मत्कथावाचकं नित्यं मत्कथाश्रवणे रतम् । मत्कथाप्रीतमनसं नाऽहं त्यक्ष्यामि तनरम्

श्रीमद्भागवतं पुण्यं दृष्ट्वा नोत्तिष्ठते हि यः । साम्बत्सरं तस्य पुण्यं विलयं याति पुत्रक

श्रीमद्भागवतं दृष्ट्वा प्रत्युत्थानाभिवादनैः । सम्मानयेत् तं दृष्ट्वा भवेत्प्रीतिर्ममाऽतुला ॥

दृष्ट्वा भागवतं दूरात्प्रक्रमेत्सम्मुखं हि यः । पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

उत्थाय प्रणमेद्यो वै श्रीमद्भागवतं नरः । धनं पुत्रांस्तथा दारान्भक्तिश्च प्रददाम्यहम् ॥

महाराजोपचारंस्तु श्रीमद्भागवतं सुत ! । शृण्वन्ति ये नरा भक्त्या ते पां वश्यो भवाम्यहम्

ममोत्सवेषु सर्वेषु श्रीमद्भागवतम्परम् । शृण्वन्ति ये नरा भक्त्या मम प्रीत्यै च सुव्रत

चत्वारलङ्कुरणैः पुष्पैर्धूपदीपोपहारकैः । वशीकृतोऽहं तैश्च सत्स्त्रिया सत्पतिर्यथा ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे भागवतश्रेष्ठ्यमाहात्म्यवर्णनं नाम

बोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

मथुरामाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

कस्मिन्क्षेत्रे हिदेवेशमार्गशीर्षोऽधिकः स्मृतः । किं फलञ्च भवेत्तस्मिन्नेतत्सर्ववदप्रभो
श्रीभगवानुवाच

मथुरेति सुविख्यातमस्ति क्षेत्रम्परं मम । सुरम्या च प्रशस्ता च जन्मभूमिः प्रियामम
पदेपदे तीर्थफलं मथुरायाञ्चतुर्मुख ॥ यत्र यत्र नरः स्नातो मुच्यते घोरकिल्बिषात् ॥
सर्वधर्मविहीनानां पुरुषाणां दुरात्मनाम् । नरकातिहरा पुत्र! मथुरा पापनाशिनी ॥
कृतघ्नश्च सुरापश्च चौरो भग्नव्रतस्तथा । मथुरां प्राप्य मनुजो मुच्यते घोरपातकात् ॥
सूर्योदये तमो नश्येद्यथा वज्रभयान्नगाः । ताक्ष्यदृष्ट्वा यथा सर्पा मेघा वातहता यथा
तत्त्वज्ञानाद्यथा दुःखं हरिं दृष्ट्वा यथा गजाः । तथा पापानि नश्यन्ति मथुरादर्शनात्सुत
श्रद्धया भक्तियुक्तस्तु दृष्ट्वा मधुपुरीं नरः । ब्रह्माऽपि विशुद्धयेत किंपुनस्त्वन्यपातकी
मथुरां स्नातुकामस्य गच्छतस्तु पदेपदे । निराशानि व्रजन्त्येव पापानि च शरीरतः ॥
अनुषङ्गेण गच्छन्ति वाणिज्येनाऽपि सेवया । मथुरास्नानमात्रेण दिव्यान्तिगतांहसः
नामाऽपि गृह्णतामस्याः सदा मुक्तिर्न संशयः । सदाकृतयुगं तत्र सदा नैवोत्तरायणम्
यः शृणोति चतुर्वक्त्र! माथुरं मम मन्दिरम् ।

अन्येनोच्चारिते सद्यः सोऽपि पापात्प्रमुच्यते ॥ १२ ॥

त्रिरात्रमपि ये तत्र वसन्ति मनुजाः सुत ! । तेषां पुनन्ति संदृष्टाः स्पृष्टाश्चरणरेणवः
यथा तृणसमूहं तु ज्वलयन्ति स्फुलिङ्गकाः । तथा महान्ति पापानि दहते मथुरा पुरी
स्नानेन सर्वतीर्थानां यः स्यात्सुकृतसञ्चये । ततोऽधिकतरं प्रोक्तमथुरासर्वमण्डले
चतुर्णामपि वेदानां पुण्यमध्ययनाच्चयत् । तत्पुण्यं जायते तत्र मथुरां स्मरतां नृणाम्
अन्यत्र हि कृतं पापं तीर्थमासाद्य नश्यति । तीर्थेषु यत्कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति

सप्तदशोऽध्यायः]

* मथुरामाहात्म्यवर्णनम् *

५८३

मथुरायां कृतं पापं मथुरायां प्रणश्यति । धर्मार्थकाममोक्षाख्यं स्थित्वा तत्र लभेन्नरः
अन्यत्र दशभिर्वर्षैः प्रारब्धं भुज्यते हि यत् । किल्बिषं च चतुर्वक्त्रमाथुरेदशभिर्दिनैः
दिविनैव न पाताले नान्तरिक्षे न मानुषे । समं तु मथुरायां हि प्रियं मम सर्वैव हि
सर्वे गमेव तीर्थानां माथुरं परमं महत् । बालक्रीडनरूपाणि कृतानि सह गोपकैः ॥
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च । यत्फलं भारते वर्षे तत्फलं मथुरां स्मरन् ॥
सन्निहत्यां तु यत्पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे । ततोऽधिकं लभेत्पुत्र! मथुरायां दिनेदिने
पूर्णवर्षसहस्रे तु तीर्थराजे तु यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र सहोमासे मधोः पुरे ॥
पूर्णवर्षसहस्रे तु वाराणस्याञ्च यत्फलम् । तत्फलं लभते पुत्र मथुरायां सहोदिने
गोदावरीद्वारकयोर्नरो यः क्षेत्रे कुरुणां क्षितिदायको यः ।

पण्मासकात्साध्यते गयायां समं भवेन्नो दिनमेकमाथुरम् ॥ २६ ॥

न द्वारका काशिकाञ्च न माया गदाधरो यस्य समं न तीर्थम् ।

सन्तर्पिता यद्यमुनाजलेन वाञ्छन्ति नो वै पितरः पिण्डदानम् ॥ २७ ॥

मथुरायां प्रकुर्वन्ति पुरीसाधारणीदृशम् । येन रास्तेऽपि विज्ञेयाः पापराशिभिरन्विताः
न दृष्ट्वा मथुरा येन दिदृक्षा यस्य जायते । यत्र तत्र मृतस्याऽपि माथुरेजन्म जायते
भूमे रजांसि गणयेत्कालेनाऽपि चतुर्मुख ! ।

माथुरे यानि तीर्थानि तेषां सङ्ख्या न विद्यते ॥ ३० ॥

कुरु भोः कुरु भो वासं मथुराख्यां पुरीं प्रति । वसामि सततं तस्यां गोपकन्याभिरावृतः
रेरे संसारमग्राश्च शिष्यामे शृणुताऽपरे । यदीच्छथ सुखं सान्द्रं वासं कुरुत मत्पुरीम्
अहोलोको महानन्धो नेत्रयुक्तो न पश्यति । माथुरे विद्यमानेऽपि संसृतिं भजते सदा
मानुगीं योनिमतुलां लब्ध्वा भाग्यस्य योगतः । वृथैवायुर्गतं तेषां दृष्ट्वा मथुरापुरी
अहो मतेः सुदौर्बल्यमहो भाग्यस्य दुर्विधिः । अहो मोहस्य महिमा मथुरानैव सेव्यते
मथुरां तु परित्यज्य योऽन्यत्र कुरुते मतिम् । मूढो भ्रमतिसंसारमोहितो मम मायया
मथुरामपि सम्प्राप्य योऽन्यत्र कुरुते स्पृहाम् ।

दुर्वृद्धेस्तस्य किञ्चान्नसोऽज्ञानेन विजृम्भितः ॥ ३१ ॥

मात्रा पित्रा परित्यक्ता ये त्यक्ता निजवन्धुभिः ।

येषां काऽपि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३८ ॥

पापराशिभिराक्रान्ता ये दारिद्र्यपराजिताः ।

येषां काऽपि गतिर्नास्ति तेषां मम पुरी गतिः ॥ ३९ ॥

सारात्सारतरं स्थानं गुह्याद्गुह्यतरम्परम् । गतिमन्वेयमाणाणां मथुरा परमा गतिः

न तत्पुण्यैर्नतद्दानैर्नतपोभिर्न तु स्तवैः । न लभ्यं विविधैर्योगैर्लभ्यं मदनुभावतः ॥

मयि येषां स्थिराभक्तिर्भूयसी येषुमत्कृपा । तेषामेव हि धन्यानांमथुरायांभवेद्व्रतिः

या गतिर्योगयुक्तस्य ब्रह्मज्ञस्य मनीषिणः । सागतिस्त्यजतःप्राणान्मथुरायांनरस्यच

काश्यादिपुर्यो यदि सन्ति लोके तासां तु मध्ये मथुरैव धन्या ।

या जन्ममौञ्जीव्रतमुक्तिदानैर्वृणां चतुर्धा विदधाति मुक्तिम् ॥ ४४ ॥

न योगैर्या गतिर्लभ्या मन्वन्तरशतैरपि । अन्यत्र हेलया साऽत्र लभ्यतेमत्प्रसादतः

न पापेभ्यो भयं यत्र न भयं यत्र वै यमात् । न गर्भयासभीर्यत्र तत्क्षेत्रंकोनसंश्रयेत्

मथुरायाञ्च यत्पुण्यं तत्पुण्यस्य फलं शृणु । मथुरायां समासाद्य मथुरायांमृताहिये

अपि कीटपतङ्गाद्या जायन्ते ते चतुर्भुजाः ।

कृलात्पतन्ति यैर्वृक्षास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ४८ ॥

मूका जडान्धवधिरास्तपोनिशमवर्जिताः । कालेनैव मृता ये च ममलोकं व्रजन्ति ते

सर्पदष्टाः पशुहताः पावकाश्चुविनाशिताः । लब्धाऽपमृत्यवोये च माथुरेममलोकगाः

सत्यं सत्यं मुनिश्रेष्ठ! व्रवे शपथ पूर्वकम् । सर्वाभीष्टप्रदं नान्यन्मथुरायाः समंक्वचिन्

त्रिवर्गदा कामिनां या मुमुक्षूणां च मुक्तिदा ।

भक्तीच्छोर्भक्तिदा कस्तां मथुरां नाऽऽश्रयेद् बुधः ॥ ५२ ॥

एतादृशी मधुपुरी कर्त्तव्या मार्गशीर्षके । तदभावे पुष्करं हि कर्त्तव्यं विधिपूर्वकम्

ज्येष्ठं हि ब्रह्मणः कुण्डं मध्यं कुण्डञ्च वैष्णवम् ।

कनिष्ठं रुद्रदैवत्यमिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ ५३ ॥

एषु ज्ञानञ्च दानञ्च श्राद्धञ्च विधिपूर्वकम् । पूजा च महती कार्याममप्रीतिकरासुत !

पूर्णा या तु भवेत्पुत्र सहोमासे मम प्रिया । तस्यांयत्कियतेपुण्यंममप्रीतिकरंभवेत्

गोदानमन्नदानञ्च हेमदानञ्च पुत्रकम् । धरादानञ्च कर्त्तव्यं पूर्णायां विधिपूर्वकम् ॥ ५७

सहोमासे हि पूर्णायां सन्नदानञ्चकारयेत् । यत्किञ्चित्कियतेपूर्णतदक्षय्यफलंभवेत्

ब्रह्मभोज्यं हि कर्त्तव्यं यथाविभवसारतः । पूर्णायामेव कर्त्तव्य उत्सवो व्रतपूर्त्तये ॥

यादृशी मथुरापुत्र! सहोमासे ममप्रिया । न तथा तीर्थराजाद्यास्तदभावे च पुष्करम्

पुष्करे मथुरायां वै पूर्णा कार्याविचक्षणैः । यत्रकुत्रापिवाकार्याविधियुक्ताचूर्णिमा

स्नानं दानं तथा पूजां पूर्णायां न करोति यः । पण्डितैरसहस्राणि पच्यतेरौरवादिषु

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मान्या पूर्णा विचक्षणैः । मार्गशीर्षेणसंयुक्ताअनन्तफलदायिनी

यथा मे कथितं वत्स! मार्गशीर्षं मम प्रियम् ।

करोति यो नरोभक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६४ ॥

नार्थायुतेषुयत्पुण्यंयत्पुण्यंव्रतकोटिभिः । सर्वयज्ञेषुयत्पुण्यं तत्पुण्यं समवाप्नुयान्

अपुत्रो लभतेपुत्रं निर्धनो धनमेव च । विद्यार्थी च तथा विद्यारूपार्थीरूपमाप्नुयान्

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत् ।

वंश्यो निधिपतित्वञ्च शूद्रः शुद्ध्येत पातकात् ॥ ६७ ॥

यद्दुर्लभञ्च दुष्प्राप्यं त्रिषुलोकेषु मानद ! तत्सर्वप्राप्नुयान्मर्त्यः सहोमासेनसंशयः

यद्यप्येतेषु कामेषु सक्ता ये मानवाः सुत ! तुष्टाहन्ते चतुर्वक्त्र! नकामाहां महाभुज

मुदुर्लभा हिसद्भक्तिर्मम वश्यकरीशुभा । सा वै सम्प्राप्यते पुत्र सहोमासे श्रुते तथा

ममप्रीतिकरं मासं सर्वदामम बल्लभम् । सर्वं सम्प्राप्यतेऽमुष्मान्मत्प्रसादाचतुर्मुख!

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

मार्गशीर्षमासमाहात्म्ये ब्रह्मविष्णुसम्वादे मथुरामाहात्म्यवर्णनं नाम

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥